

Sectorbeleid

Het sectorbeleid, als daaronder meer wordt verstaan dan het verlenen van financiële steun of het toekennen van stimuleringspremies door de overheid aan bedrijven in bepaalde bedrijfstakken, bevindt zich in een impasse. Dat is niets nieuws. Tenslotte is het sectorbeleid altijd een zorgenkindje geweest. Het ontwikkelen van organisatiestructuren waarmee op bedrijfstakniveau een zekere ordening tot stand zou kunnen worden gebracht, is nooit goed van de grond gekomen. De hoge verwachtingen die na de oorlog van de PBO werden gekoesterd zijn niet uitgekomen en de NEHEM die als het meest vergaande experiment in de richting van een samenwerkingsorgaan op mesoniveau kan worden beschouwd, is ten lange leste ook onder haar eigen gewicht bezweken. Wat de institutionalisering van het sectoroverleg en de oprichting van sectororganen met bindende bevoegdheden betreft, is het sectorbeleid vrijwel terug bij „af“.

Uit de onlangs verschenen *Voortgangsnota economisch structuurbeleid* (Sectornota) blijkt dat de regering met de situatie niet gelukkig is. In de nota wordt opgemerkt dat ook de overheid „een duidelijk belang (heeft) bij een adequate sectorale organisatie“ en herhaalde malen wordt de wenselijkheid uitgesproken van een verdergaand en meer permanent bedrijfstaksgewijs overleg tussen de sociale partners. Verder dan die uitspraken komt het echter niet. De vermelde opvattingen resulteren niet in een wezenlijke bijdrage om een meer dan vrijblijvend overleg op sectorniveau vorm te geven en aldus de wijde kloof tussen globale overheidsdoelstellingen op macroniveau en ongecoördineerde ondernemingsbeslissingen op microniveau te dichten. In liberale traditie gaat de Sectornota ervan uit dat het bedrijfsleven zelf maar bedrijfstakorganen moet oprichten, als het daaraan behoefte heeft. Dus als het daartoe niet in staat is, komen ze er niet. Aangezien wel duidelijk is dat ondernemingen niet uit vrije wil bevoegdheden zullen overdragen aan sectororganen, zal de mesostructuur dan ook of in het geheel niet van de grond komen of slechts op zeer lange termijn langs de moeizame weg van het cao-overleg kunnen worden opgebouwd.

Dat zou een zeer onbevredigende gang van zaken zijn, ook al is thans vanuit theoretisch gezichtspunt nog lang niet duidelijk welke functie de mesostructuur in de georiënteerde markteconomie zou moeten vervullen, m.a.w. welke beslissingsbevoegdheden ten aanzien van productie en consumptie aan welke organen op mesoniveau zouden moeten worden toegekend om gestelde maatschappelijke doeleinden zo doelmatig mogelijk te bereiken. In elk geval moet worden voorkomen dat tussen individueel en algemeen belang het georganiseerde groepsbelang een te grote kans wordt geboden, waardoor eng corporatistisch denken een nieuwe impuls zou kunnen krijgen. Daarnaast is er een reëel gevaar dat bij het ontwikkelen van organisatievormen waarbij op mesoniveau permanent overleg plaatsvindt en beslissingsbevoegdheden zijn neergelegd, het sectoraal en het regionaal beleid elkaar voor de voeten gaan lopen.

Het feit dat de problemen voor het oprapen liggen mag er evenwel niet toe leiden dat de ontwikkeling van een sectororganisatie op de lange baan wordt geschoven. Snel veranderende omstandigheden vergen moeilijke aanpassin-

gen in tal van sectoren. Er zullen nog pijnlijke herstructureringen en saneringen moeten plaatsvinden, waarbij heel wat arbeidsplaatsen op de tocht kunnen komen te staan. Nieuwe activiteiten zullen voor de verdwijnende in de plaats moeten komen. Het exportpakket behoeft versterking. Daarnaast zijn aanpassingen nodig vanwege veranderde opvattingen over arbeidsomstandigheden, milieubeheer, ruimtelijke ordening, internationale arbeidsverdeling enz. Slechts met medewerking van alle betrokkenen kunnen deze veranderingen tussen en binnen sectoren op een zodanige wijze tot stand worden gebracht, dat de nadelige economische en sociale effecten tot een minimum worden beperkt. Werkgevers, werknemers en de overheid hebben er het grootste belang bij dat in een onderlinge afweging van belangen de economische structuur zodanig wordt omgevormd of aangepast dat aan uiteenlopende eisen van continuïteit en selectiviteit in voldoende mate recht kan worden gedaan.

Dat betekent niet dat ondubbelzinnig zou kunnen worden vastgesteld, hoe het meest wenselijke sectorpatroon voor Nederland eruit ziet. Het is zelfs niet goed mogelijk goede, middelmatige en slechte bedrijfstakken te onderscheiden die zouden moeten worden gestimuleerd of afgeremd. De Sectornota wijst een dergelijke aanpak dan ook terecht af. De z.g. kwartanalyse van het CBS, waarmee als het ware dwarsdoorsneden van bedrijfstakken kunnen worden verkregen, toont aan dat in bijna alle bedrijfstakken een zeer grote spreiding in de resultaten van afzonderlijke bedrijven optreedt; ook in zwakke sectoren komen sterke en gezonde bedrijven voor. Het zou aanzienlijke economische en maatschappelijke verliezen kunnen opleveren als deze door een discriminerende behandeling zouden worden weggesaneerd. Wel zouden meer dan nu gebeurt door middel van regelmatige uitvoerige analyses van de sterke en zwakke punten van de structuur van het Nederlandse bedrijfsleven aanknopingspunten moeten worden gezocht voor een stimulerend beleid.

Dit alles wordt in de *Voortgangsnota economisch structuurbeleid* echter slechts terloops of op een vrijblijvende wijze aan de orde gesteld. De strekking van de nota is veel beperkter. Het sectorbeleid dat daar wordt gepresenteerd concentreert zich grosso modo op maatregelen ter bevordering van export en innovatie binnen bepaalde bedrijfstakken, het wegnemen van specifieke knelpunten in bepaalde sectoren, het reduceren van individuele steunverlening aan bedrijven en het toespitsen van het arbeidsplaatsencriterium in de WIR. Ik zal op de merites van de voorgestelde maatregelen hier niet nader ingaan 1), al moet onmiddellijk worden erkend dat het wegnemen van knelpunten op elk van de genoemde terreinen van groot belang is voor de continuïteitsdoelstellingen in de Nederlandse economische ontwikkeling, met name om een dreigend verlies aan arbeidsplaatsen te voorkomen. Waar het mij hier om gaat, is vast te stellen dat het in de Sectornota behandelde beleid incompleet is. Het sectorbeleid dient te worden ingebed in een sectorstructuurbeleid en heeft uitlopers naar het vraagstuk van de optimale economische orde. Deze samenhang dreigt onder tafel te verdwijnen. De *Voortgangsnota economisch structuurbeleid* mag niet gaan fungeren als zoethouder voor het uitblijven van voortgang op beide andere terreinen.

L. van der Geest

1) In een van de komende nummers van *ESB* zal de Sectornota uitgebreid worden besproken.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Sectorbeleid	1033
Column Twee jaren, door <i>Drs. L. Hoffman</i>	1035
<i>Prof. Dr. W. A. A. M. de Roos:</i> De nota Consument en consumptie	1036
<i>Dr. K. Zijlstra:</i> De energienota mist durf en doortastendheid	1042
<i>Drs. M. P. van der Hoek:</i> Haalt de inkomstenbelasting 1984?	1046
Maatschappijspiegel Arbeidsmarktknelpunten, door <i>Dr. W. van Voorden</i>	1048
<i>Drs. J. M. J. F. Houben:</i> Vrijtijdsbouw	1051
Energiekroniek Over het risico van het niet werken van kerncentrales, door <i>Drs. P. J. B. Wasser</i>	1052
Mededelingen	1053
Boekennieuws J. den Draak: De binnenstad als woonmilieu; een sociaal-wetenschappelijke studie, door <i>Prof. Dr. Ir. H. Priemus</i>	1054

De aansprekers

Maarten 't Hart in *ESB*? Over de *dood* van de economie, zijn *geloof* in de economische wetenschap? Over het aanbod van klaprozen, muurbloemen en leeuwebekjes? Nee, lezer, geen Maarten 't Hart in *ESB* (waardoor *ESB* wel uniek is). *ESB* is wel een blad dat iedere econoom (vader en zoon, maar ook moeder en dochter) aanspreekt!

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op
Economisch Statistische Berichten.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt. no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*:

ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM

Handtekening:

*U kunt natuurlijk ook even bellen: (010) 14 55 11 tst. 37 01.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.
*Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 144,04 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 101,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
*Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).
*Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.*

Advertentieverkoop:

Roelants/ EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

*Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.*

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transporti-Economisch Onderzoek

Twee jaren

Het moet maar eens gezegd worden. Het economische beleid van het kabinet-Van Agt lijkt thans als twee druppels water op dat van het kabinet-Den Uyl. Dat betekent uiteraard nog niet dat er een goed beleid wordt gevoerd. Waaruit blijkt die overeenkomst?

In de eerste plaats uit de maatregelen. Hoewel het 1%-beleid officieel is afgezworen, is er van de thans beoogde stabilisering van de collectieve-lastendruk (een 0%-beleid dus) tot nu toe niets terechtgekomen. De collectieve lasten stijgen thans zoals ze dat onder Den Uyl ook deden. Voor een deel kan het huidige kabinet daaraan niets doen. De autonome groei van de collectieve en kwartaire sector is immers zó groot, dat zonder lastenstijging, het financieringstekort van de overheid te groot zou worden. Toch was het mogelijk geweest de lastendruk minder te laten stijgen. Het financieringstekort ligt thans immers met 4,7% (op transactiebasis, waar het op middellange termijn toch omgaat) dicht in de buurt van de norm (4,5%) van *Bestek '81*. Begin van dit jaar werd nog een tekort van ruim 6% voorspeld. Tot nu toe is niet gebleken dat onder de huidige economische omstandigheden een iets hoger financieringstekort dan de norm tot inflatie leidt, zodat het kabinet iets meer risico had kunnen nemen.

Zo langzamerhand lijkt het erop dat het kabinet zijn economisch beleid iets gericht zal uitvoeren dan tot nu toe. Het z.g. arbeidsplaatsenplan met maatregelen als innovatiebevordering, energiebesparing en groei van de kwartaire sector — en dan ook nog voor een deel gefinancierd uit de WIR-pot — zou zo uit Den Uyls *Werkgelegenheid door solidariteit* kunnen zijn gehaald.

Overeenkomsten liggen er ook op het terrein van het inkomensbeleid. Er wordt een aantal belastingmaatregelen genomen, die voornamelijk de kleine beurs ten goede komen. Mede daardoor stijgt tot het modale inkomen het beschikbare inkomen nog in koopkracht, terwijl het daarboven afneemt. Voor één jaar is deze nivellering weliswaar niet fors, maar zou ze vier jaar worden volgehouden, dan zou Van Agt wel eens meer kunnen hebben genivelleerd dan waartoe Den Uyl (wellicht onder invloed van diezelfde Van Agt) in staat was.

Een verschil in beleid is er misschien op het gebied van de sociale voorzieningen. Dit is overigens niet zeker. Het kabinet-Den Uyl heeft de gedachte over de korting op de uitkeringen in gang gezet. Het zou mij niet verbaasd hebben als ook dat kabinet een kortingen-beleid zou

hebben uitgevoerd, vooral nu blijkt dat inkomensmatiging erg moeilijk is.

Enige overeenkomst blijkt er ook uit de resultaten van het economische beleid van beide kabinetten. Iedere overeenkomst dient overigens met voorbehoud te worden bekeken omdat de resultaten niet alleen afhangen van het kabinetsbeleid. Belangrijke factoren daarbij zijn ook de wereldhandel en het prijspeil van grondstoffen en aardolie. Om enig inzicht in de overeenkomsten tussen de resultaten te verkrijgen, vergelijk ik het jaar 1977 met het jaar 1979. Ik kies deze jaren omdat ze beide het eerste jaar zijn van het door beide kabinetten gevoerde ombuigingsbeleid.

Dat ombuigingsbeleid is erop gericht de groei van de collectieve-lastendruk af te remmen. Hiervóór wees ik er reeds op dat die afremming door het kabinet-Van Agt tot nu toe niet helemaal is geslaagd. Toch zijn er resultaten geboekt. Deze worden duidelijk bij vergelijking van de groei van de collectieve uitgaven met die van de productie van de marktsector (1). Deze vergelijking is toegestaan omdat zowel het ombuigingsbeleid van het kabinet-Den Uyl als dat van het kabinet-Van Agt voor een groot deel stoelt op het z.g. draagvlakbeginsel. Volgens dit beginsel mag de groei van de collectieve sector de groei van de productie van de marktsector niet overtreffen. Vanaf de jaren zestig blijkt met uitzondering van het jaar 1977 de collectieve sector niet aan deze voorwaarde te voldoen. Het jaar 1979 voldoet er ook niet aan, tenzij we een omvangrijke incidentele militaire uitgave buiten beschouwing laten. Een andere voorwaarde betreft de groei van de inkomens. In het algemeen mag het arbeidsinkomen niet sneller groeien dan de groei van de arbeidsproductiviteit. Volgens de draagvlakfilosofie betekent dit dat de inkomens die de collectieve sector uitbetaalt aan ambtenaren en

trekkers van sociale uitkeringen niet sneller mogen groeien dan de productie per inkomensstrekker in de marktsector. Bezien we weer de periode vanaf de jaren zestig, dan blijkt dat alleen de jaren 1977 en 1979 aan deze voorwaarde voldoen.

Het ombuigingsbeleid heeft uiteraard pas succes indien ook de marktsector een verbetering ondergaat. Daarvan is echter nog nauwelijks sprake. Toch zijn er aanwijzingen dat het iets de goede kant opgaat. Dat geldt b.v. voor de ontwikkeling van het arbeidsinkomen. Het is in Nederland de laatste jaren moeilijk geweest de ontwikkeling van de beschikbare inkomens gelijk te doen zijn aan de daarvoor beschikbare ruimte (productie per inkomensstrekker). Het jaar 1979 zou daarop wel eens een uitzondering kunnen worden. Voor 1977 geldt dat niet, toch daalde toen de arbeidsinkomensquote, zoals ze ook in 1979 zal dalen. De gevolgen daarvan blijken uit de concurrentiepositie van Nederland: vanaf 1977 is de stijging van de loonkosten per eenheid produkt in Nederland geringer dan in diens belangrijkste concurrerende landen.

Met het bovenstaande zijn helaas alle positieve dingen van de Nederlandse economie wel gezegd. De overeenkomsten tussen de kabinetten-Den Uyl en -Van Agt blijken ook uit het falende werkloosheidsbeleid. Onder Den Uyl steeg de werkloosheid van 150.000 naar 204.000 personen. Ondanks de goede bedoelingen zijn beide kabinetten er niet in geslaagd de werkloosheid, die inmiddels is gestegen tot 210.000, weer terug te brengen tot 150.000. De werkloosheidscijfers verschaffen bovendien een geflatteerd beeld door het nog steeds groeiende aantal WAO-ers. Kijken we naar het aantal arbeidsplaatsen, dan zien we dat dit aantal in de marktsector voortdurend daalt; er is slechts enige stijging te constateren bij de overheid en in de kwartaire sector.

De zon schijnt dus nog steeds niet in economisch Nederland. Het jaar 1979 bleek ondanks gunstige tekenen de ongunstigste trend niet te kunnen ombuigen; 1978 bleek immers voor het ombuigingsbeleid een verloren jaar, waartoe uiteraard de val van het kabinet-Den Uyl heeft bijgedragen. Of deze zelfde conclusie moet worden getrokken voor het jaar dat volgt op het „relatief gunstige” jaar 1979, is thans nog de vraag. Die vraag wordt dezer dagen in het parlement behandeld.

1) Zie ook: SER, *Advies inzake omvang en groei van de collectieve sector, 1978* en SER, *Advies inzake het sociaal-economisch beleid op middellange termijn, 1979*.

De nota Consument en consumptie

PROF. DR. W.A.A.M. DE ROOS

In dit artikel wordt de onlangs verschenen Consumptienota besproken. Dr. W. A. A. M. de Roos, hoogleraar economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, geeft een overzicht van de inhoud van de nota en plaatst kanttekeningen bij enkele onderwerpen die daarin worden behandeld. Naar zijn oordeel kan het verschijnen van de nota Consument en consumptie als een belangrijke gebeurtenis worden beschouwd, omdat niet langer een verdergaande produktiegroei, maar het verbeteren van de kwaliteit van consumptieve beslissingen centraal wordt gesteld voor het verhogen van het menselijk welzijn in westerse industrielanden.

Inleiding

Economische processen beginnen en eindigen met mensen, eerder dan met een gereïficeerde volkshuishouding. In de naoorlogse economische politiek werd dat wel eens vergeten. Er werd overheersend gedacht in termen van import en export, loon- en prijsniveau, investeringen en besparingen, collectieve sector en economische groei. Wanneer het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans positief was, het begrotingstekort van bescheiden omvang, het reëel beschikbaar inkomen stijgende en het investeringsklimaat gunstig, dan werd aangenomen dat economisch gezien alles botertje tot de boom was en we er met de jaren alleen maar verder op vooruit zouden gaan.

Er zijn geen redenen om naargeestig te doen over de ontwikkeling die achter ons ligt, noch om de bewindvoerders die de ontwikkeling hebben geleid daarover lastig te vallen. Tussen de jaren vijftig en de jaren zeventig zijn de economische condities aanzienlijk verbeterd en weinigen zullen nog terugverlangen naar de leefomstandigheden van 1950. Er is wel een in betekenis toenemende kritische bezinning op de economische expansie en de resultaten die we daarvan in een verdere toekomst mogen verwachten. Er bestaat een wijdverbreide twijfel over de betekenis van een verdergaande produktiegroei voor het welbevinden en levensgeluk van de mensen in de westerse industrielanden. En daaraan zullen we toch het succes van onze economie uiteindelijk moeten toetsen.

Bij mijn weten heeft het Ministerie van Economische Zaken, zijnde het hoofdkantoor van onze economische politiek, nog nimmer een geschrift gepubliceerd waarin het functioneren van het economisch systeem in relatie tot de finale consument zo omvangrijk is besproken, als is gebeurd in de recent verschenen *nota Consument en consumptie*. In zoverre acht ik het teleurstellend dat er bij het verschijnen overwegend negatieve commentaren werden gegeven. Het is

niet onwaarschijnlijk dat in de latere geschiedschrijving van onze economische politiek het verschijnen van deze nota als een belangwekkend moment zal worden gezien. Dat is afhankelijk van de doorwerking ervan in de politieke en maatschappelijk-economische discussies.

Het is niet van harte gegaan. Het ministerie heeft onder druk gestaan van de consumentenorganisaties en van consumentisten in het parlement. Het is bekend 1) dat minister Lubbers kort voor zijn vertrek als minister van Economische Zaken een Consumptienota nagenoeg gereed had. Zijn opvolger, Van Aardenne, heeft kennelijk die tekst niet zonder meer willen overnemen, want het duurde nog twee jaar na diens aantreden totdat het document verscheen. Men moet een goed besef hebben van de producentgerichte benadering van economisch-politieke vraagstukken zoals die bij traditie op het Ministerie van Economische Zaken overheerst, om te begrijpen dat het tot stand komen van deze nota een moeizaam proces is geweest. Niet de finale consument maar de ondernemer heeft er altijd in de focus van de aandacht gestaan. Ik bedoel dat niet diskwalificerend. Ik acht het wel tijdgebonden. Onder omstandigheden van ernstige schaarste aan materiële goederen, zoals we die lange tijd hebben gekend, was het doelmatig alom de bloei van nijverheid en handel te bevorderen. De resultaten van de produktie en dienstverlening zouden vanzelf hun weg wel vinden. Produktiegroei was een wezenlijke voorwaarde voor verbetering van het menselijk welzijn.

In de naoorlogse economische politiek is veel gedaan om die produktiegroei te stimuleren. Geleidelijk echter heeft de ontwikkeling ons een fase binnengevoerd waarin de materiële welstand zelf problemen gaat veroorzaken: milieuvervuiling, congestie, ecologische bedreiging. De omstandigheden dwingen tot een kritische bezinning op het produktie- en consumptieproces. Er moet een zorgvuldiger afstemming plaatsvinden van de produktie op de menselijke behoeften. Niet de produktie staat centraal. Het uitgangspunt is wat mensen nodig hebben, wat hen in de meest eigenlijke zin ten goede komt. De *nota Consument en consumptie* kan bij die kritische bezinning voor velen een nuttige functie vervullen.

Een overzicht van de inhoud

De nota bestaat uit vier delen: een algemeen gedeelte, een deel over vraag en aanbod, een derde deel over consumptieverdeling en consumptiepatroon en een laatste deel over consumptiebeleid en selectieve groei.

Het *deel A: Algemeen* omvat na een inleidend hoofdstuk een hoofdstuk over „Behoeften, behoeftenbevrediging en

1) Handelingen Staten-Generaal 1977-1978, Verslag Tweede Kamer, 14 september 1978, blz. 3614 (antwoord van minister Van Aardenne op vragen van het kamerlid Kolthoff).

consumptie" en een hoofdstuk getiteld „Consumptiebeleid nader bepaald”.

In het inleidend hoofdstuk wordt geconstateerd dat sedert 1960 in Nederland de particuliere consumptie per hoofd van de bevolking in reële termen ruim verdubbeld is en ten opzichte van 1900 zelfs verviervoudigd. Het is duidelijk geworden dat de stijging van de economische mogelijkheden niet in alle opzichten gepaard is gegaan met een evenredige toename van het welzijn. „Er bestaat in onze maatschappij een zekere teleurstelling ten aanzien van het welzijn dat de economische ontwikkeling gebracht heeft” (blz. 3) 2). Voor de komende jaren zullen, gegeven de verwachte langzamer inkomensgroei, het belang van de kwaliteit van de consumptieve bestedingen, alsmede de omstandigheden waaronder geconsumeerd wordt, zwaarder gaan wegen. Naarmate de kwaliteit van de te maken keuzen beter is zal ook de behoeftenbevrediging ontleend aan de inzet van schaarse middelen verbeteren. De nota wil zich bezighouden met de verbetering van de kwaliteit van die keuzen.

In het hoofdstuk over „Behoeften, behoeftenbevrediging en consumptie” worden behoeften onderscheiden die betrekking hebben op: 1. het biologisch functioneren van mensen (eten, drinken); 2. de relaties tussen individu en samenleving (zekerheid, geborgenheid); 3. het unieke karakter van het mens-zijn (creativiteit, ontplooiing). De mens kan diverse activiteiten ondernemen om de spanning te verminderen tussen de ervaren en de gewenste werkelijkheid. Sommige daarvan leggen geen beslag op schaarse middelen, andere weer wel. Daarom dient consumptie 3) niet gezien te worden als het enige middel ter behoeftbevrediging en veelal ook niet het best denkbare. Voor zover consumptie gekozen wordt als middel is het van belang dat mensen langs deze weg hun behoeftbevrediging kunnen optimaliseren. Vooral op dit terrein ligt het werkgebied van het consumptiebeleid. Vervolgens worden in dit hoofdstuk verklaringen gegeven voor het reeds vermelde gegeven dat de toegenomen consumptieniveaus niet hebben geleid tot evenredige stijging van de niveaus van behoeftbevrediging. Men baseert zich daarbij m.n. op de onderzoeksresultaten van Easterlin en Van Praag c.s. en op de analyses van Scitovsky en Hirsch, resp. in *The joyless economy* en *Social limits to growth*.

In hoofdstuk III wordt het consumptiebeleid nader bepaald. Als hoofddoelstelling geldt: het verbeteren van de mogelijkheden om door middel van consumptie behoeften te bevredigen. De hoofddoelstelling wordt uitgewerkt in een subdoelstelling voor de vraagzijde en een voor de aanbodzijde. Aan de vraagzijde wil het consumptiebeleid een verantwoorde consumptiebeslissing van de consument zo goed mogelijk tot stand en tot uitdrukking laten komen. Het begrip verantwoord staat dan voor het rekening houden met de gevolgen van het consumptiegedrag voor de consument zelf (b.v. veiligheid, gezondheid) alsmede voor andere consumenten (hinder enz.). Aan de aanbodzijde wil het consumptiebeleid een zo goed mogelijke afstemming bevorderen van het aanbod op de voorkeuren van de consument. Vastgesteld wordt dat er momenteel verspreid over diverse ministeries beleid gevoerd wordt dat (mede) gericht is op het verbeteren van de mogelijkheden om door middel van consumptie behoeften te bevredigen. Elke minister draagt in principe de eerste verantwoordelijkheid om in zijn beleid consumptie- en consumentenaspecten voldoende te laten doorklinken. De minister van Economische Zaken heeft daarenboven een coördinerende en integrerende taak, „d.w.z. dat hij een eigen verantwoordelijkheid heeft om telkens wanneer consumentenaspecten duidelijk (mede) in het geding zijn, alert te zijn en vanuit de consumptie-invalshoek ideeën, suggesties etc. naar voren te brengen” (blz. 52). Ten slotte wordt gewezen op de economische en juridische verwevenheid van de Nederlandse economie met die van andere landen. Dit legt enerzijds beperkingen op aan het consumptiebeleid dat de overheid kan voeren (b.v. het verbod van invoerbelemmerende maatregelen). Anderzijds, suggereert de nota, kan overleg in m.n. het EG-verband ertoe bijdragen dat het consumptiebeleid ook

internationaal gestalte gaat krijgen. Eerlijkshalve wordt daarbij opgemerkt dat op internationaal niveau het beleid m.b.t. consumenten- en consumptievraagstukken nog in een eerste fase van ontwikkeling verkeert (blz. 55).

Het *deel B* van de nota, getiteld *Vraag en aanbod*, bestaat uit een hoofdstuk over consument en markt en een over consument en aanbod van de overheid.

Het hoofdstuk over consument en markt is het grootste hoofdstuk in de nota. Het behandelt o.m. de thema's: consument en distributie, consument en produktmarktbeleid en consument en reclame. In achtereenvolgende subparagrafen wordt uiteengezet hoe de overheid inhoud tracht te geven aan de „vijf grondrechten voor de consument” zoals vastgelegd door de Raad van de Europese Gemeenschappen in 1975: het recht op bescherming van gezondheid en veiligheid, het recht op bescherming van economische belangen, het recht op schadevergoeding, het recht op voorlichting en vorming en het recht op vertegenwoordiging.

In het gedeelte van dat hoofdstuk over het produktmarktbeleid wordt de wenselijkheid uitgesproken om in het kader van een kwalitatieve verbetering van de communicatie tussen producent en consument naast het marktonderzoek dat wordt verricht door of in opdracht van producenten, behoeftenonderzoek te doen verrichten door andere instellingen. Men denkt hierbij o.m. aan de consumentenorganisaties en aan de onlangs opgerichte SWOKA (Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Konsumenten Aangelegenheden). De overheid is bereid dergelijk onafhankelijk behoeftenonderzoek financieel te steunen.

M.b.t. de reclame worden vanuit de consument gezien vier aandachtsvelden van belang geacht: 1. de consument moet weerbaar worden gemaakt door consumentenvorming en -opvoeding en door produktinformatie; 2. misleiding door reclame moet worden voorkomen door regulering maar ook door vergroting van de informatieve waarde van reclame en door meer vergelijkende reclame; 3. reclame mag geen gedrag bevorderen dat naar maatschappelijke opvattingen slecht is voor b.v. de gezondheid van de consument; 4. reclame kan problematisch zijn als zij gedrag bevordert dat in strijd is met bepaalde belangrijke overheidsdoelstellingen m.b.t. milieuhygiëne, energie, grondstoffen, de betalingsbalans enz. De regering is voornemens hieromtrent advies te vragen aan de Commissie voor Consumentenaangelegenheden van de SER.

In het hoofdstuk „Consument en aanbod van de overheid” gaat het zowel om het overheidsaanbod waarbij de overheid gebruik maakt van het marktmechanisme (PTT-diensten) als om particulier aanbod dat door de overheid wordt gesubsidieerd (diensten van kruisverenigingen) en om aanbod waarvan de overheid productie en distributie in eigen hand houdt (openbaar onderwijs). Het collectieve-besluitvormingsproces dat leidt tot overheidsaanbod van goederen en diensten is anders van aard dan de individuele besluitvorming van de consument op de markt. Er is geen directe relatie tussen het gebruik van die goederen en diensten en het betalen ervoor. Bij het streven naar een goede afstemming van het overheidsaanbod op de voorkeuren van de consument kan een aantal knelpunten worden vastgesteld. Als knelpunten aan de aanbodzijde komen ter sprake de eigen ambities van overheidsdiensten („vierde macht”) en de druk van maatschappelijke belangengroepen („vijfde macht”) die de besluitvorming trachten te beïnvloeden vanuit hun noodzakelijkerwijs beperkte invalshoek.

2) In dit artikel heeft de paginaverwijzing betrekking op de gestencilde editie van de Consumptienota, die op 5 september jl. beschikbaar kwam.

3) Consumptie wordt in de nota gedefinieerd als: „de aanschaf en het gebruik van schaarse goederen en diensten ter bevrediging van behoeften” (blz. 8).

Deel C van de nota gaat over de *consumptieverdeling* en het *consumptiepatroon*.

In het hoofdstuk over de consumptieverdeling wordt behandeld de verdeling van de consumptie tussen uiteenlopende (groepen) consumptiehuishoudingen en de verdeling van de consumptie per consumptiehuishouding in de tijd. De consumptieverdeling in de eerste zin houdt verband met de inkomensverdeling, maar valt daar geenszins mee samen. De consumptieverdeling is afhankelijk van de verdeling van: 1. de consumptieve bestedingen die mede worden beïnvloed door het gebruik van krediet en vermogen; 2. het gebruik van quasi-collectieve goederen en diensten (door de overheid gratis of beneden de kostprijs beschikbaar gesteld); 3. het gebruik van de in de huishoudelijke sector tot stand gebrachte produktie. De verdeling van de consumptie per consumptiehuishouding in de tijd hangt samen met de levenscyclus van een consumptiehuishouding, m.n. de geboorte van kinderen, hun opgroeien en het verlaten van het gezin.

Het hoofdstuk over het consumptiepatroon betreft de verdeling van de consumptieve bestedingen over de diverse bestedingscategorieën als voeding, kleding, woning, geneeskundige verzorging enz. Het consumptiepatroon is in de loop van de tijd ingrijpend gewijzigd onder invloed van o.m. de gestegen inkomens, de verschuivende kostenverhoudingen en de toenemende vrije tijd. Nadrukkelijk wordt vastgesteld dat de overheid geen totaalvisie wil gaan ontwikkelen m.b.t. een vanuit behoeftebevestigingsstandpunt gewenst consumptiepatroon. Wel kan op specifieke onderdelen beïnvloeding overwogen worden met het oog op een verbetering van de behoeftebevestiging. Dit gebeurt ook al, b.v. door het heffen van hoge accijns op alcohol en tabaksartikelen. Naast een doorlichting van het huidige consumptiepatroon bevat het hoofdstuk paragrafen over onvervulde behoeften, consumptie en vrije tijd, de doe-het-zelf-ontwikkeling en herstelconsumptie en schadepreventie. Wat de onvervulde behoeften betreft wil de overheid in eerste instantie onderzoek laten verrichten naar de vraag hoe op meer systematische wijze deze „witte vlekken” kunnen worden opgespoord en op welke wijze de overheid in voorkomende gevallen de helpende hand kan bieden.

Het laatste *deel D* van de nota is getiteld *Consumptiebeleid en selectieve groei* en omvat hoofdstukken over consumptie-

en facettenbeleid en over consumptiebeleid in een sociaal-economische context.

In het hoofdstuk over consumptie- en facettenbeleid wordt verwezen naar de nota *Selectieve groei* waarin het facettenbeleid is ontwikkeld in relatie tot de wijze waarop geproduceerd wordt. De facetten milieu, ruimtelijke ordening, energie en grondstoffen en internationale arbeidsverdeling houden ook verband met de consumptie. Behalve produktie kan ook consumptie milieubelastend zijn, beslag leggen op ruimte en energie verbruiken. Het facettenbeleid dient dus zowel aan te grijpen bij de produktie als bij de consumptie.

In het laatste hoofdstuk over consumptiebeleid in een sociaal-economische context komen ter sprake het beleid inzake economische groei, werkgelegenheid en betalingsbalans. Onderkend wordt dat op lange termijn bij de verdeling van de economische groei verschillende opties kunnen gaan spelen: m.n. meer vrije tijd, meer ontwikkelingssamenwerking en meer consumptie. I.v.m. de veel besproken invoering van arbeidstijdverkorting wordt vanuit de invalshoek van het consumptiebeleid voorgesteld „zich niet te fixeren op één vorm, maar zoveel mogelijk gelegenheid te scheppen dat eenieder kan kiezen” (blz. 198).

In twee appendices worden tot slot bondige overzichten gegeven over „consument en wonen” en „consument en vervoer”, appendices die aansluiten bij het hoofdstuk over het consumptiepatroon.

Commentaar

De nota *Consument en consumptie* wordt door het Ministerie van Economische Zaken geannonceerd als een terreinverkenning. Wanneer het uitsluitend een terreinverkenning zou zijn, had men het stuk ook kunnen laten produceren door enkele deskundigen buiten de beleids sfeer. Dit heeft men niet gedaan, omdat de nota meer is dan een verkenning van wat er in onze economie gaande is m.b.t. de consumptie. De nota geeft tevens een visie op hoe de overheid daarop moet inspelen, wat de doelstellingen moeten zijn van het consumptiebeleid, hoe dat beleid moet worden afgebakend, hoe de overheid haar eigen aanbod aan de consument van goederen en diensten moet verzorgen, en hoe het consumptiebeleid moet worden ingepast in het streven naar selectieve groei. In de nota worden weinig beleidsvoornemens uitgesproken, maar zij geeft wel een visie op de principes en de grenzen van een consumptiebeleid en dat is meer dan een verkenning van het terrein dat het beleid zou moeten bestrijken.

In het navolgende zal een aantal kanttekeningen worden geplaatst bij uitspraken of onderdelen van de nota. Het kader van dit artikel is te beperkt voor een diepgaande reflectie op het stuk, een reflectie die het m.i. wel verdient. Voordat een adequaat consumptiebeleid zich kan ontwikkelen zullen behalve de bewindslieden van Economische Zaken nog diverse anderen hun, naar men mag hopen gefundeerde, oordeel geven over de feitelijke gegevens en de visie die in de nota worden behandeld. De hier gegeven kanttekeningen sluiten niet aan op de volgorde waarin de zaken in de nota worden behandeld. Toch zal de lezer er mogelijk een zeker verband in vinden.

Consumptie ingebed in een totale maatschappelijke ontwikkeling

Consumptie kan niet los worden gezien van de technologische ontwikkeling, de ontwikkeling in de produktie-organisatie, de wijze van distributie van goederen en diensten, opvoeding en onderwijs, de massamedia enz. Wat mensen zich aanschaffen en de wijze waarop ze het vervolgens gebruiken of verbruiken wordt in belangrijke mate mede daardoor bepaald. Consumptieve beslissingen kunnen niet uit het ingewikkeld maatschappelijk proces worden losgemaakt. Wil de overheid behoeftebevestiging door middel van consumptie verbeteren dan zal men die verwevenheid met produktiever-

Adverteer in Economisch Statistische Berichten

Inlichtingen:

roelants|epr

Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 3 31 01

houdingen en cultuur niet uit het oog mogen verliezen. Toch hoeft dit alles m.i. geen aanleiding te zijn om bij voorbaat vast te stellen dat een terughoudende opstelling van de overheid bij het consumptiebeleid geboden is, zoals op blz. 39 gebeurt, althans wanneer het zou betekenen dat b.v. technologische ontwikkeling, ondernemingen, massamedia, meer moeten worden ontzien dan de consument. Wanneer men bereid is tot een consumptiebeleid, zoals in de nota gedefinieerd, houdt dat in dat een investering die goed is voor de ontwikkeling van de kernenergie maar slecht voor het welzijn van de staatsburger, niet doorgaat; dat de afzet van een produkt dat expansie belooft voor een of andere multinationale onderneming maar een bedreiging vormt voor de consument, wordt gestaakt; dat bepaalde reclame die een bron van inkomsten vormt voor de media maar schadelijk is voor de verbruiker, wordt verboden. Consumptiebeleid heeft consequenties en is niet slechts een versiering van ons economische systeem. Anders gezegd, de eigen aard van het consumptiebeleid leidt ertoe dat de doelstelling ervan hoge prioriteit krijgt in de economische politiek.

Consumptie en werkgelegenheid

De consumptieproblematiek is ook nauw verweven met de werkgelegenheidsproblematiek. Aangezien het werkgelegenheidsvraagstuk de laatste jaren centraal in de aandacht staat, had men mogen verwachten dat in deze nota van meer dan 200 pagina's de relatie tussen consumptiebeleid en werkgelegenheid expliciet zou zijn behandeld. Dit is niet het geval. In het slothoofdstuk over consumptiebeleid in sociaal-economische context komen wel enkele raakpunten ter sprake: de gevolgen voor de Nederlandse werkgelegenheid van onze bestedingen in het buitenland, de betekenis voor de consument van de uitbreiding van de kwartaire sector omwille van de werkgelegenheid en de eventuele invoering van arbeidstijdverkorting.

Het komt mij voor dat er meer is dat de aandacht vraagt. Consumptiebeleid sluit aan op het streven in de samenleving tot kritisch stelling nemen tegenover verspillend consumptiegedrag. Er is onder invloed daarvan een groeiend besef van de wenselijkheid zuinig om te gaan met goederen, materialen en energie. Er zijn goede redenen om een dergelijke ontwikkeling te appreciëren. De overheid wil erop inspelen door consumentenvorming en het ontwikkelen van informatiesystemen te subsidiëren, door beperkingen op te leggen aan bepaalde vormen van reclame en door een optimale levensduur van duurzame consumptiegoederen te bevorderen. Dat alles zal waarschijnlijk gevolgen hebben voor de afzet van industrie- en voor de industriële werkgelegenheid in negatieve zin. Het is overigens de vraag of de *totale* werkgelegenheid door kritisch consumptiegedrag zou worden aangetast. Het ligt meer voor de hand dat het bestedingspatroon verandert, zodanig dat in bepaalde sectoren van de economie de werkgelegenheid afneemt, en in andere sectoren de werkgelegenheid toeneemt.

Worden de mogelijkheden van het consumptiebeleid begrensd door de werkgelegenheidsdoelstelling? Die vraag is uiteraard niet zonder meer te beantwoorden. Het participeren in het maatschappelijk arbeidsproces is een evidente behoefte van de meeste mensen. Het maatschappelijk arbeidsproces zal echter noodzakelijk ook moeten leiden tot resultaten die voorzien in menselijke behoeftebevrediging. Er zullen mensen moeten zijn die, in letterlijke zin, prijs stellen op de resultaten van de arbeidsinspanning, die bereid zijn op een of andere manier er een prijs voor te betalen.

Investeren omwille van de werkgelegenheid, zoals nog veel wordt bepleit, is eigenlijk een omkeren van de verhoudingen. Investeren en produceren ontlent hun betekenis aan de consumptie van de zaken, die door produktie worden voortgebracht. Wanneer men investeert om werkgelegenheid te realiseren worden produktie en het gebruik van produktiefactoren tot doel verheven en is consumptie het middel geworden. Er worden dan meer goederen geproduceerd om meer mensen werk te verschaffen. De natuurlijke relatie tussen produktie en consumptie wordt omgekeerd.

Behoeftenonderzoek door onafhankelijke instellingen

Een kritische doorlichting van het consumptiegedrag en het eventuele bevorderen van veranderingen daarin zal waarschijnlijk de huidige structuur van de werkgelegenheid aantasten. Iets anders is of de *omvang* van de werkgelegenheid, het aantal arbeidsplaatsen, erdoor zal verminderen. Ik stel mij voor dat dat bij een voortdurend speuren naar „waar mensen prijs op stellen” en waarin nog niet is voorzien, geenszins het geval hoeft te zijn. Aan behoeftenonderzoek kan nog veel worden gedaan. Het vindt thans overwegend plaats door commerciële ondernemingen in de marktresearch. Men mag zich afvragen in hoeverre hier werkelijk bestaande menselijke behoeften worden gepeild en in hoeverre het gaat om een onderzoek naar de vraag onder welke condities een bepaald produkt dat in een stadium van ontwikkeling is, succesvol zal kunnen worden afgezet. Joan Robinson typeert deze marktresearch als „directed to finding out how to bamboozle the housewife” 4).

Er is ongetwijfeld veel in het aanbod van de industrie van de laatste halve eeuw dat begeleid door commerciële fanfares de koopkracht van de consument gemakkelijk wist te bereiken, maar waarvan in ernst mag worden afgevraagd of het hem niet te passief heeft gemaakt en of het zijn gezondheid niet heeft benadeeld. Er werd betrekkelijk weinig geappelleerd aan, mogelijk sluimerende, verlangens tot ontwikkeling en ontplooiing. In dit verband lijkt het onderscheid van belang dat door Erich Fromm is gemaakt tussen „synthetische behoeften” en „humane behoeften” 5). Met de eerste bedoelt hij de behoeften die door de industrie en haar reclame-experts gewekt worden uitsluitend en alleen met het oog op het vinden van een afzetgebied voor winstgevende produkten. De andere noemt hij humane behoeften in de zin dat zij de groei en de vreugde van de mens dienen.

In de *nota Consument en consumptie* wordt erkend dat o.m. onder invloed van de schaalvergroting aan de aanbodzijde de afstand tussen vragers en aanbieders is toegenomen en dat daardoor de directe en zichtbare invloed van de consument op het aanbod van goederen en diensten is afgenomen (blz. 3). Zoals in het bovenstaande overzicht van de inhoud van de nota is vermeld acht de overheid het gewenst dat ter verbetering van de communicatie tussen producent en consument naast het commerciële marktonderzoek ook behoeftenonderzoek wordt verricht door andere instellingen als b.v. SWOKA (blz. 70). Op blz. 146 van de nota wordt het van belang geacht dat de overheid onderzoek laat verrichten naar de vraag hoe op meer systematische wijze onvervulde behoeften kunnen worden opgespoord.

Deze aanzetten in de nota verdienen m.i. waardering. Ook al kan de kwalificatie van Joan Robinson niet op alle commerciële marktresearch worden toegepast, de indruk bestaat vrij algemeen dat het niet in alle opzichten voldoet om adequaat het menselijk behoeftenpatroon af te tasten. Het commerciële bedrijfsleven kan alleen in behoeften voorzien wanneer verwacht mag worden dat het winst oplevert. Men mag vermoeden dat reële behoefte bestaat aan voorzieningen waarvan betrokkenen voorshands de kostprijs niet kunnen betalen of voorzieningen die door de aard ervan niet door een particuliere onderneming maar door de publieke overheid moeten worden georganiseerd, gemeenschapsvoorzieningen dus.

Wie mag consumptief gedrag beïnvloeden?

Zelden kom je in de beleidsstukken van het Ministerie van Economische Zaken iets tegen over verkooppromotie in het algemeen en de commerciële reclame in het bijzonder. Men krijgt wel eens de indruk dat er een taboe rust op dit onder-

4) J. Robinson, *Collected papers*, vol. 3, 1965, blz. 80.

5) E. Fromm, *De revolutie van de hoop*. Naar een humanisering van de technologische samenleving, Utrecht, 1968, blz. 121.

werp in de economische discussies. Men kan het verschijnsel niet bagatelliseren door te wijzen op het lage percentage van het aan reclame bestede bedrag in het nationale inkomen. In 1977 ging het om f. 3,5 mrd., zijnde 1,5% van het nationaal inkomen in dat jaar. Een sprekender cijfer zou zijn het aan commerciële reclame bestede bedrag als percentage van de totale uitgaven voor kranten en tijdschriften. Kaldor kwam aldus voor Engeland in 1938 op 80% uit 5). Nog sprekender is een vergelijking van de omvang van de commerciële reclame enerzijds en de hoeveelheid informatie van de kant van de consumentenorganisaties anderzijds. Volgens Thorelli en Thorelli besteedde de Amerikaanse industrie in 1970 meer dan 5.000 maal zoveel aan reclame en „sales promotion” als consumentenorganisaties aan consumenten-informatie 7).

Hoe dan ook, in de Consumptienota is de reclame niet onbesproken gebleven en dat kan ook niet. Zeven pagina's zijn eraan gewijd. De nota stelt dat reclame „onlosmakelijk is verbonden met de economische orde, waarvoor in Nederland gekozen is, t.w. de georiënteerde markteconomie. Immers in een systeem waarin zoveel mogelijk decentraal beslist wordt over produceren en consumeren, vervult de reclame een belangrijke en niet weg te denken rol in het communicatieproces tussen aanbieders en (groepen) consumenten” (blz. 72). Ik zou er niet voor willen pleiten om commerciële reclame te verwijderen uit onze samenleving, maar onlosmakelijk verbonden met de georiënteerde markteconomie acht ik haar niet. Ik kan mij wel indenken dat er een geheel ander informatiesysteem wordt ontwikkeld voor de noodzakelijke communicatie tussen producenten en consumenten dat èn minder opdringerig is èn een beter beeld geeft van het aanbod dan we nu krijgen. Een informatiesysteem waarbij b.v. in elk winkelcentrum een kartotheek voor ieder bereikbaar is waarin men kan vinden welke varianten van een bepaald product dat men wenst te kopen tegen welke prijzen verkrijgbaar zijn.

kamer van koophandel en fabrieken voor gouda en omstreken

De Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Gouda en Omstreken vraagt per 1 maart 1980 een

adjunct secretaris

Gezocht wordt een econoom of jurist met enige jaren praktische ervaring in het bedrijfsleven of bij de overheid.

De functie houdt in het leiding geven aan de ambtelijke staf van een publiek rechtspersoon welke wetten uitvoert en daarnaast bedrijfsleven en overheid adviseert.

De salariering is gebaseerd op de schaalindeling van de rijksoverheid (min. f 3981,-; max. f 5675,-), afhankelijk van leeftijd en ervaring. Ook de bij de overheid gebruikelijke rechtspositierelaties zijn van toepassing (A.O.W. voor rekening van werkgever, opname in het Alg. Burg. Pensioenfonds).

Met de hand geschreven sollicitaties dienen volledige personalia, huidige en verrichte werkzaamheden, studiegegevens en referenties te bevatten. Zij dienen te worden gericht aan het Bestuur van de Kamer van Koophandel, Postbus 57, 2800 AB Gouda. Tot de selectieprocedure behoort een psychologisch onderzoek.

Voor nadere informatie kunnen geïnteresseerden contact opnemen met Drs. B.W. Buenk, secretaris, tel. 01820-14877 buiten kantoor tijd 01827-2585.

5043.79.010

Nieuwe produkten kunnen dan afzonderlijk worden aangekondigd in een bulletin dat elke consumptiehuishouding regelmatig ontvangt zonder de omvangrijke papierverspilling waarmee het nu allemaal gepaard gaat. Denk slechts aan de pagina-grote auto-advertenties die we dagelijks bij het lezen van onze krant moeten omslaan.

Ik vermoed dat onze economische orde niet wezenlijk wordt aangetast wanneer de communicatie tussen producenten en consumenten op een dergelijke manier wordt verzorgd. Ik denk dat eerder dan met onze economische orde, de reclame onlosmakelijk is verbonden met onze vrije pers. Bekend is dat de inkomsten van veel kranten en bladen voor de helft en meer bestaan uit advertentie-inkomsten. Zonder die inkomsten zouden veel publicatiemedia niet kunnen voortbestaan. En dan is er wel iets ernstigs in het geding. Een vrije, met name van de staatsoverheid onafhankelijke pers lijkt een bestaansvoorwaarde te zijn voor een democratische samenleving.

De daverende advertenties nemen we dan maar op de koop toe. We kunnen overigens wel de uitwassen bestrijden. Terecht wordt in de Consumptienota voorgesteld de informatieve waarde van de reclame nader te gaan bezien en tevens de reclame voor produkten waarvan de consumptie op gespannen voet staat met bepaalde belangrijke overheidsdoelstellingen (blz. 78).

Het koopgedrag van de consumenten wordt in onze economie in niet geringe mate door de producenten beïnvloed, de producenten in onderlinge concurrentie overigens. Ik zie niet in dat de overheid aan die beïnvloedingsconcurrentie niet zou kunnen meedoen. M.i. stellen de ondertekenaars van de nota zich hierin te voorzichtig op. Op blz. 6 wordt gesteld dat het binnen onze economische orde niet primair op de weg van de overheid ligt om voorkeuren van individuen rechtstreeks te beïnvloeden vanuit een visie op de betekenis van die voorkeuren voor het individu zelf. Economische machtsposities in onze samenleving als de multinationale ondernemingen doen dat wel. Wat is er eigenlijk op tegen dat de overheid in die intensieve beïnvloedingsconcurrentie in onze samenleving meespeelt? Het gebeurt ook al. Het Ministerie van Economische Zaken adverteert voor het zuinig energieverbruik. Zo zou het Ministerie van Verkeer en Waterstaat het openbaar vervoer en het gebruik van de fiets kunnen aanpakken en CRM het sparen van de vrije natuur. Een totaalvisie van de overheid met betrekking tot een vanuit behoeftebevredigingsstandpunt gewenst consumptiepatroon hoeven we niet te verwachten, lees ik op blz. 137. Die is ook niet gewenst. Wie uitgaat van de in feite bestaande pluralistische overheid en niet van een holistische overheidsconceptie zal er echter geen bezwaar tegen hebben dat overheidsorganen consumptiegedrag beïnvloeden op een manier die zij tegenover het parlement kunnen verantwoorden.

Consumptiebeleid

Sedert ongeveer tien jaren is er sprake van consumentenbeleid, waarmee werd bedoeld de overheidsactiviteit die erop gericht was de marktpositie van de consument te versterken d.m.v. consumentenbescherming, -voorlichting, -opvoeding en -inspraak. In 1975 wordt voor het eerst in het tweede jaarrapport van de Interdepartementale Commissie voor Consumentenzaken (ICC) de term consumptiebeleid gebruikt 8). Volgens het rapport gaat het bij consumptiebeleid om het beïnvloeden door de overheid van het bestaande consumptiepatroon, het heeft betrekking op de betekenis en de gevolgen van het consumeren. Het wordt opgevat als

6) N. Kaldor, The economic aspect of advertising, *Review of economic studies*, jg. XVIII (1950/1951), blz. 6.

7) H. B. Thorelli en S. V. Thorelli, *Consumer information systems and consumer policy*, Cambridge Mass., 1977, blz. 271.

8) Jaarrapport overheidsbeleid consumentenangelegenheden 1974/1975, blz. 45.

bestaand naast het consumentenbeleid. Twee jaar later, in het ICC-rapport over de periode 1976/1977, wordt het consumentenbeleid gezien als opgenomen in het consumptiebeleid. Volgens de commissie beoogt het consumptiebeleid „het tot stand brengen van voorwaarden ter bevordering van optimale behoeftenbevrediging door middel en als gevolg van de aanschaf en het gebruik van goederen en diensten, een en ander in wisselwerking met de doelstellingen van het sociaal-economische en het facettenbeleid” 9). Deze opvatting van wat onder consumptiebeleid moet worden verstaan is nu ook doorgetrokken in de *nota Consument en consumptie*. In het overzicht van de inhoud heb ik de hoofddoelstelling van het consumptiebeleid al vermeld: het verbeteren van de mogelijkheden om door middel van consumptie behoeften te bevredigen. Op blz. 7 van de nota wordt de relatie van het consumptiebeleid tot het meer vertrouwde consumentenbeleid als volgt samengevat: „De extra dimensie van het consumptiebeleid ten opzichte van het consumentenbeleid is dat bij het streven naar verbetering van de mogelijkheden om door middel van consumptie behoeften te bevredigen ook andere factoren dan direct verband houdend met het proces van vraag en aanbod van goederen en diensten in ogenschouw genomen worden. Daarbij is veelal niet de individuele consument het primaire aandachtspunt, maar zal de nadruk liggen op groepen consumenten — waarbij soms belangentegenstellingen kunnen spelen — alsmede op de collectiviteit van de consumenten”.

Ik wil instemmen met het gebruik van de term consumptiebeleid en de betekenis die daaraan in de nota wordt gegeven. Er is eerder wel gepoogd de term „geïntegreerd consumentenbeleid” daarvoor in de plaats te stellen 10). Het is m.i. meer adequaat en ook gebruikelijk het beleid aan te duiden in relatie tot de activiteit waarop het beleid betrekking heeft en niet in relatie tot de subjecten van die activiteit. We spreken ook van investeringsbeleid en landbouwbeleid, niet van boerenbeleid.

Naar meer welzijn bij een gestabiliseerd produktieniveau?

In de *nota Consument en consumptie* wordt de betrekkelijke waarde van de produktiegroei voor het menselijk welzijn erkend. Tevens worden wegen aangegeven voor de verbetering van de kwaliteit van de consumptieve beslissingen, zodanig dat het welzijn kan toenemen zonder dat het consumptievolume stijgt. We kunnen als het ware in welzijn groeien bij een gestabiliseerd produktieniveau. Daartoe biedt de *nota Consument en consumptie* perspectieven. Het komt mij voor dat om die reden de nota een functie zal kunnen vervullen in de komende maatschappelijke discussie over kernenergie. Sinds het verschijnen op 16 augustus j.l. van de *Opzetnota* voor de twee jaar durende maatschappelijke discussie over de toepassing van kernenergie voor de elektriciteitsopwekking wordt van diverse zijden geprotesteerd tegen de opvatting van het Ministerie van Economische Zaken dat bij die discussie de doelstellingen van het algemeen sociaal-economisch beleid, inclusief economische groei, als een gegeven uitgangspunt gelden 11). Men vreest een beperking van de discussie in de praktijk en een bedreiging van het democratisch gehalte van het debat. Ik ben van mening dat hetzelfde ministerie nu met de *nota Consument en consumptie* een stuk heeft aangereikt dat belangrijk kan bijdragen aan de gewenste openheid van de discussie over de kernenergie.

W.A.A.M. de Roos

9) Jaarrapport overheidsbeleid consumentenaangelegenheden 1976/1977, blz. 44.

10) Zie W.J. Slagter, De burger als consument, in: *Liberalisme in de jaren tachtig*. Geschrift van de Prof. Mr. B.M. Telderstichting, no. 32, Den Haag, 1978, blz. 89.

11) Zie o.m. H. Damveld en E. van der Hoeven, Energiedebat biedt weinig ruimte voor alternatieven, *NRC Handelsblad*, 29 augustus 1979, blz. 7.

16 de rijksoverheid vraagt

wetenschappelijk medewerker studiedienst (mnl./vrl.)

voor het Centraal Bureau voor de Statistiek
t.b.v. de Hoofdafdeling Statistiek van Binnen-
landse Handel en Dienstverlening

Bij de Studiedienst zijn een aantal wetenschappelijke medewerkers als specialist werkzaam, die als taak hebben het analyseren van uitkomsten van statistisch onderzoek, het publiceren van wetenschappelijke studies en het (mee) ontwikkelen van nieuwe projecten op het gebied van de binnenlandse handel en dienstverlening.

Taak: voorbereiden en ontwikkelen van methoden en systemen t.b.v. de operationalisering van statistische enquêtes in genoemde sectoren; bepalen van steekproeftechnieken en experimentele toepassing van methodieken; relatie-onderzoek t.b.v. het opvullen van leemten in de informatie; meewerken aan vernieuwing van de statistieken in het licht van de automatisering; samenstellen van onderwerp- en sector-gerichte monografieën.

Vereist: doctoraal examen (bedrijfs)economie; b.v.k. econometrische ervaring of aantoonbare belangstelling voor vraagstukken welke samenhangen met structuur en ontwikkeling van de groothandel, detailhandel en dienstverlening.

Standplaats: Voorburg.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring max. f 5211,- per maand.

Sollicitaties inzenden vóór 2 november 1979.

Bovengenoemd salaris is exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 9-3084/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe) en uw huisadres met postcode, zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1.
Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.

De energienota mist durf en doortastendheid

DR. K. ZIJLSTRA*

In dit artikel wordt het onlangs verschenen eerste deel van de Nota energiebeleid besproken. De auteur neemt op diverse onderdelen nogal wat tekortkomingen waar. Goede ideeën worden te vrijblijvend uitgewerkt, veelal ontbreken onderzoeksresultaten en beleidsaanbevelingen en er lijkt soms te weinig oog te bestaan voor alternatieven, waardoor b.v. de maatschappelijke discussie over kernenergie nu al dreigt te worden versmald.

Inleiding

Wanneer men de zojuist verschenen *Nota energiebeleid*, deel I, met de natte vinger doorbladert, lijkt zij zo gek nog niet. De kritische commentaren lijken op het eerste gezicht dan ook overtrokken. Dat gevoel versterkt zich wanneer men begint te lezen. De inleiding en het daarop volgende hoofdstuk over de mondiale energietoestand geven een goede diagnose van de energieziekte waaraan de wereld lijdt.

Het hart springt zelfs op van vreugde bij het bekijken van een tabel, die de aantrekkelijke gevolgen van energiebesparende toepassingen onder de aandacht brengt 1). Het gaat daar om extra isolatie, betere centrale-verwarmingssketels, stadsverwarming en industriële besparingsprojecten. Bij stijgende energieprijzen lonen die toepassingen dubbel en dwars de moeite, want de baten vallen zonder uitzondering twee tot vijf maal zo hoog uit als de kosten, zelfs bij een discontovoet van slechts 5%.

Met zulke cijfers in de hand kan men het verantwoorden de aanpassing en de vervanging van duurzame verbruiksgoederen en kapitaalgoederen flink aan te pakken. De ziekte is lastig, maar zij kan genezen worden. Vol goede moed zet men zich aan de beschrijving van de concrete maatregelen, die de regering van plan is te nemen.

Goede ideeën te vrijblijvend uitgewerkt

De bekende maatregelen, belichaamd in het Nationaal Isolatie Programma, in de energietoeslag van de WIR en in enkele onderzoekprogramma's, worden in de nota uitgewerkt en uitgebreid, dat is waar. Maar behalve dat is er aan nieuwe maatregelen niet veel spectaculairs te vinden.

Het is mooi, dat bij subsidiëring en bij leningen de toekomstige hoge energieprijzen de toetssteen gaat vormen. Maar voorstellen om ook andere besparingen dan de reeds genoemde op die basis te subsidiëren moet men met een kaarsje zoeken.

Het is mooi, dat gas ter beschikking komt voor energiebesparende projecten, voor stadsverwarming en voor centrales

met milieuproblemen. Maar ook dat is toch niet het doorslaggevend nieuwe beleid, waarop men al zo lang zit te wachten.

Het is mooi, dat in de EG een „tendens merkbaar is om het accent meer te gaan leggen op een convergentie van nationale beleidsmaatregelen” 2) en dat van Nederlandse zijde gepoogd wordt „tot een betere afstemming tussen de energieprijzenpolitiek van de individuele EG-lidstaten te komen” 3). Maar zijn dat geen loze woorden als men bedenkt hoe pover het met de Europese energiepolitiek is gesteld en hoe weinig doorzichtig de gas- en elektriciteitsprijzen voor grote verbruikers in Europa veelal nog zijn, ondanks twee energiecrises en ondanks het Verdrag van Rome.

Er zijn in de *Nota energiebeleid*, deel I, ook voorstellen te vinden, die meer perspectief bieden. Voor stadsverwarming wordt geld uitgetrokken, al is niet zo duidelijk hoeveel. Op de NV Samenwerkende Elektriciteits-Productiebedrijven wordt eindelijk druk uitgeoefend om door hogere vergoedingen voor afgenomen stroom de gecombineerde productie van warmte en kracht door zelfopwekkers aantrekkelijker te maken.

Ondanks dit soort maatregelen en activiteiten blijft ten slotte een overheersende indruk van vrijblijvendheid over. Er wordt gesproken over een gewenste verandering van levensstijl, terugdringing van de mobiliteitsbehoefte, bevordering van „carpooling”, een zekere normering van het oliegebruik, allemaal zonder te vermelden hoe men dat gestalte wil geven.

Ook op het gebied van de zonne-energie is de benadering terughoudend, al wordt dan gewerkt aan een marktrijpe zonneboiler. Kennelijk heeft de vooruitgang op het gebied van de zonnetechnologie, met name in de Verenigde Staten, niet tot de verbeelding van de nota-opstellers gesproken.

Men kan zo nog wel wat doorgaan. De goede ideeën zijn zeker aanwezig, maar ze worden zelden in doeltreffend beleid omgezet. Een laatste kenmerkend voorbeeld: extra uitgaven voor duurzame goederen, die minder energie verbruiken, worden geheel door de gezinnen bekostigd, aldus de *Energienota* 4). Het is toch bekend, dat juist in de gezinnen vooral de aanschafprijs van een nieuwe machine telt en veel minder de kostenrekening over de gehele levensduur. Juist daar zou men de koper met een subsidie over de drempel moeten helpen.

De minister blijft studeren

Ronduit teleurstellend is het, dat deze *Energienota* zo weinig uitkomsten bevat van onderzoekprojecten en studies, waar al jaren over wordt gesproken. Dat geldt zowel voor technologische als voor economische onderwerpen.

* De auteur is lid van de Tweede-Kamerfractie van de P.v.d.A.

1) *Nota energiebeleid*, tabel 6.6, blz. 105/106.

2) Op. cit., blz. 52.

3) Op. cit., blz. 73.

4) Op. cit., blz. 103.

Het al dan niet invoeren van progressieve tarieven voor gas en elektrische energie is daarvan een treffend voorbeeld. Meer dan vijf jaar geleden werden daarover al de eerste discussies gevoerd en kwamen de bezwaren van een progressieve tariefstructuur uitgebreid op tafel. Toen was al duidelijk, dat de onbillijkheden, die eraan kleven, met goed doordachte uitzonderingsregels moesten worden weggenomen.

Nu blijkt, dat men nog steeds niet is uitgestudeerd. En dus gebeurt er niets. Er wordt zelfs niet overwogen om dan ten minste een gelijk tarief in te voeren, i.c. het vast recht af te schaffen.

Daar komt nog bij, dat men kennelijk alleen het tarief van gas bestudeert en niet dat van stroom. Dat is te betreuren, omdat de bezwaren van een progressief tarief voor kleinverbruik van elektriciteit veel minder zwaar wegen dan bij gas het geval is. Zo gaat kostbare tijd verloren.

Andere voorbeelden van studies en onderzoeken, die in een Energienota van deze pretentie eigenlijk alleen hadden mogen worden gepresenteerd in afgesloten vorm en met aansluitende beleidsmaatregelen, zijn er te over. Ik noem de fiscale bestrijding van energievervalsing, die herhaaldelijk ten tonele wordt gevoerd, maar dan alleen in algemene termen. Voorts het verbieden of tegengaan van apparatuur, die veel energie verbruikt en waarvan trouwhartig wordt vermeld, „dat het nodige overheidsinstrumentarium zal worden ontwikkeld” 5). En dan nog het variabel maken van de vaste heffingen op autobezit, de relatie energieverbruik - vervoer, de warmtepomp, het hergebruik van metalen en kunststoffen enz.

Mogen we aannemen, dat de voorbereidingen voor het invoeren van een energie-etiket zo ver gevorderd zijn, dat zo'n ding binnen enkele maanden op elke wasmachine en ijskast prijkt? En staan er tegen die tijd alleen nog maar gastoestellen met elektrische ontsteking in de winkel?

Enkele onderzoeken, zoals laatstgenoemde, zijn kennelijk afgesloten. De meeste zijn aan de gang. Maar er zijn ook studies, waarvan men moet aannemen dat ze nog niet eens begonnen zijn. Wat denkt men bijvoorbeeld van een onderzoek naar de mogelijkheden om wegverpartikelen, waar veel energie in steekt, uit te bannen?

Uitgangspunten achterhaald en door elkaar gehaspeld

Het belangrijkste uitgangspunt van de Energienota is de veronderstelling, dat de gemiddelde reële olieprijs — en daarmee ook het prijspeil van energie in het algemeen — tot het jaar 2000 zal verdubbelen. Het is zeer de vraag of deze veronderstelling nog wel realistisch is.

De studies, die aan de prijsverdubbeling tot het jaar 2000 ten grondslag liggen, dateren van vóór de prijsverhogingen van ruwe olie in het begin van dit jaar. De studies, die men kennelijk in de eerste plaats heeft gehanteerd 6), zijn al twee jaar oud. Vanzelfsprekend speelt in dit verband de omvang van het olie-aanbod als prijsbepalende factor in de komende decennia een belangrijke rol.

Hoe onzeker dat aanbod is blijkt uit een vergelijking voor een jaar dat al tamelijk dichtbij ligt: 1985. De meest pessimistische studies van twee jaar geleden mikten voor dat jaar op een OPEC-aanbod van 40 mln. barrels per dag of meer. Ook de CIA kwam in 1977 op die schatting uit. Maar naarmate de tijd verstreek daalde ook de prognose. Schlesinger meent blijkens een studie van enkele maanden geleden 7), dat een aanbod in de orde van grootte van 35 tot 36 mln. barrels per dag het meest waarschijnlijk moet worden geacht.

Het was dan ook beter geweest wanneer men de vingeroefeningen niet alleen op de partituur van twee keer de olieprijs had gebaseerd, maar ten minste ook een verdere verdubbeling in het gezichtsveld had betrokken. Had men dat gedaan dan was vanzelfsprekend veel andersoortig aanbod van energie flink in de tijd opgerukt. Men denke aan de vroegere inschakeling van niet-conventionele olie en van zonne-energie, om er maar eens twee te noemen. Kennelijk gaat de ontwikkeling zo snel, dat

de normale voorbereidingsperiode voor een nota die als deze te lang is om de analyse realistisch te houden.

Dat geldt in versterkte mate voor de analyse van het Centraal Planbureau, die mede ten grondslag ligt aan de Energienota. Voor een belangrijk gedeelte gaat het CPB niet eens uit van een prijsverdubbeling tot het jaar 2000, maar van een nog lagere prognose: een prijsstijging met slechts ongeveer 40%. Een deel van de analyse volgt wel het „hogere prijzenpad”, maar een ander deel niet. Dat laatste, naar het mij lijkt volstrekt achterhaalde, deel betreft de „onderliggende economische scenario's”.

Dit wandelen op twee paden vergemakkelijkt het lezen allerminst. Herhaaldelijk vraagt de lezer zich af op welk pad hij zich voortbeweegt. Wat de macro-economische effecten betreft zal dat het doodlopende pad van de prijsstijging met 40% tot het jaar 2000 wel zijn. Men vraagt zich dan in gemoede af welke waarde nog moet worden gehecht aan bepaalde ramingen, zoals die betreffende de werkgelegenheid. Tabel 6.5 vermeldt voor de drie referentie jaren 1985, 1990 en 1995 een werkgelegenheidseffect van 10.000 personen. Daarvan zou de helft bestaan uit werklozen, die weer aan de slag kunnen. Men mag aannemen dat die getallen stijgen wanneer men overstapt naar het hoge pad van de prijsverdubbeling. Maar in de Energienota zijn die hogere aantallen niet aangegeven. Het is een ernstig gebrek, dat voor zulke belangrijke grootheden als het aantal nieuwe arbeidsplaatsen geen consistente cijfers te vinden zijn. De werkgelegenheid komt er trouwens in de hele Energienota — het moge ter zijde worden opgemerkt — wel erg bekaaid af.

Men moet niet denken dat het hoge prijzenpad zelf zonder kronkels verloopt. In de samenvatting van de nota wordt aangegeven, dat men uitgaat van ruim twee keer zo hoge aardolieprijzen in het jaar 2000, maar dat getracht wordt de energiebesparing verder door te voeren dan het individuele kosten/batenevenwicht. De intern-economische berekening moet worden aangevuld met een externe afweging, die tot een aanvaardbare maatschappelijke kosten/batenverhouding leidt.

Hieruit zou moeten volgen, dat besparingsprojecten, die bij een prijsverdubbeling vanuit privaat-economisch gezichtspunt niet, maar vanuit de maatschappelijke optiek wel rendabel zijn, moeten worden aangemoedigd. Mispoes. Na de veelbelovende samenvatting wordt verderop in de nota met zoveel woorden gezegd, dat „met name die besparingsprojecten worden bevorderd, die bij het veronderstelde prijzenpad privaat-economisch rendabel zijn” 8).

Vooraf voor de milieuvriendelijke stromingsbronnen, zoals zonne-energie, kan deze bocht in de redenering van groot belang zijn. Mocht er vanuit de maatschappelijke benadering al enig zicht zijn op ruime benutting van alternatieve bronnen, de kans is groot dat zulks door de kronkel in het pad ras weer aan het oog wordt onttrokken.

Een doelmatige organisatie van de stroomvoorziening

Bij de onderwerpen, die nog worden bestudeerd en waarover in de Energienota dus geen uitsluitel wordt gegeven, hoort ook de organisatie van de energievoorziening. Ik beperk me nu maar tot elektriciteitsvoorziening, omdat de gebreken daar meer in het oog springen dan bij de productie en de distributie van gas.

In een wat cryptische passage laat de minister zich wel ontvallen, dat „een verder gaande wettelijke regeling dan op grond van energiebesparing alleen wenselijk kan zijn”. Maar

5) Op. cit., blz. 69.

6) Met name die van de Workshop on Alternative Energy Strategies, de World Energy Conference en van Exxon.

7) A review of strategic and international studies, *The Washington Quarterly*, zomer 1979.

8) Op. cit., blz. 74.

daarvoor moet eerst nog advies van de commissie-Coconut resp. van een adviesbureau binnen zijn.

Zo'n wettelijke regeling is hard nodig. Het valt zeer te betwijfelen of de huidige organisatiestructuur, geconcentreerd in de Arnhemse Instellingen, nog wel beantwoordt aan de eisen van deze tijd. Formeel bestaat er publieke controle op deze instellingen, door provincies en gemeenten, maar in feite leiden ze te veel een eigen leven. De vierde bestuurslaag, die voor het openbare beleid terecht wordt afgewezen, is in Arnhem levensgroot aanwezig.

Ook over deze aangelegenheid wordt al jaren gediscussieerd. Na al die tijd had men van de Energienota meer duidelijkheid mogen verwachten. Bijvoorbeeld over de vraag of rechtstreekse controle op de SEP en de andere Arnhemse Instellingen door de rijksoverheid gewenst is. Of zelfs over de vraag of, in navolging van Frankrijk en Groot-Brittannië, een nationaal elektriciteitsbedrijf moet worden opgericht.

Het lijkt erop dat een doeltreffende politiek van energiebesparing het niet kan stellen zonder centralisatie op nationaal niveau. Stroomvoorziening kan geen doel op zich zijn; het behoort ingepast te worden in de algemene energiepolitiek. Bij elke belangrijke beslissing moet de oplossing vanuit het gezichtspunt van de elektriciteitsbedrijven afgewogen worden tegen andere oplossingen. En dat kan alleen als de nationale overheid veel meer greep op de zaak krijgt.

De elektriciteitsstarieven in Nederland laten duidelijk zien waar decentralisatie — of moet ik zeggen versnippering — toe leidt. De verschillen in wat men voor stroom betaalt, lopen van plaats tot plaats soms in de tientallen procenten. En wat er dan nog aan harmonisatie gedaan wordt, gebeurt op advies van de Vereniging van Directeuren van Elektriciteitsbedrijven, zonder enige directe invloed van welke overheid dan ook.

Om elk misverstand te vermijden voeg ik hier meteen aan toe, dat het gelijk trekken van de tarieven over het hele land geenszins betekent, dat de provinciale of gemeentelijke distributie aan een nationaal bedrijf moet worden overgedragen.

Het zou te ver voeren hier nu nog dieper op in te gaan. Dat had in de Energienota kunnen gebeuren en de analyse had kunnen uitlopen op duidelijke conclusies voor het beleid. Maar zelfs van een belangrijk symptoom, zoals de tariefverschillen binnen Nederland, wordt niet méér gezegd dan dat het „wenselijk zou kunnen zijn de tarieven landelijk verder te harmoniseren” 9). En een mogelijke verandering van de tariefstructuur in progressieve richting komt evenmin aan bod, zoals uit het voorgaande al bleek.

Het vergeten hoofdstuk

Terecht wordt er in de Energienota op gewezen, dat een besparing van 1% op het elektriciteitsverbruik een twee- à drievoudige besparing oplevert aan primaire brandstoffen, althans wanneer het warme koelwater niet wordt benut. Dat loont de moeite. Maar wanneer men dan met deze gedachte in het achterhoofd op zoek gaat naar doorslaande besparingsmaatregelen voor stroom, komt men bedrogen uit.

Laat ons de huishoudelijke sector als voorbeeld nemen. Zeker, er wordt gewag gemaakt van verbetering van elektrische apparaten in het huishoudelijk verbruik, maar in totaal zou dat toch niet meer opleveren dan ongeveer 20% tot in het jaar 2000 10). Dit cijfer staat in schrille tegenstelling tot wat elders voor mogelijk wordt gehouden. Leach 11) geeft een tabel, die wonderwel aansluit bij tabel 5.1 uit de Energienota en waarin het jaarverbruik van de belangrijkste elektrische apparaten wordt aangegeven. Als ik beide tabellen in elkaar schuif, geeft dat het volgende beeld (zie tabel).

De cijfers van Leach die met name uit Deense en Amerikaanse onderzoeken resulteren geven aan wat men met doelmatige besparingsmaatregelen bereiken kan. De vergelijking laat zien, dat besparingen van meer dan 50% mogelijk zijn; ook ten opzichte van de cijfers die in de Energienota worden gehanteerd. Dat betekent, dat nagenoeg de hele groei van het park van elektrische huishoudelijke apparaten tot het

Symposium Arbeidsverhoudingen in Europa

Naar aanleiding van de serie „Arbeidsverhoudingen in Europa” die in *ESB* wordt gepubliceerd organiseert de Nederlandse Vereniging voor het Onderzoek van Arbeidsverhoudingen, in samenwerking met de redactie van *ESB*, een symposium over dit onderwerp. Het symposium zal worden gehouden op donderdag 1 november a.s. (aanvang 15.00 uur) in het Jaarbeursgebouw te Utrecht.

Programma

- 15.00 uur:** Referaat door Drs. T. Etty en Drs. P. G. J. M. van Rens, beleidsmedewerkers Internationale Zaken bij de FNV; „Evaluatie en toekomstige ontwikkelingen in de Europese arbeidsverhoudingen en hun betekenis voor de Nederlandse arbeidsverhoudingen”.
- 15.30 uur:** Co-referaat door Mr. A. B. Raven, directeur Directie Arbeidsvoorzieningen van het Ministerie van Sociale Zaken en Mr. J. Hollander, directeur VNO, afdeling Arbeidsverhoudingen.
- 16.10 uur:** Discussie. Discussieleider: Prof. Dr. A. Peper, hoogleraar Sociaal-economisch beleid aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.
- 17.00 uur:** Sluiting.

Toegang: vrij

Belangstellenden kunnen zich opgeven bij het secretariaat van de Nederlandse Vereniging voor het Onderzoek van Arbeidsverhoudingen, Mevr. M. Post, Vrijburgstraat 22, 2275 BZ Voorburg, telefoon (070) 87 25 75.

Tabel. Specifiek verbruik van elektrische energie per jaar (in KWh)

	Huidige situatie		Met besparings-techniek
	Energienota	Leach	Leach
Koelkast	450	550	200
Wasmachine	450	575	200
Diepvriezer	800	800	270
Vaatwasmachine ..	900	650	285
Droogtrommel	700	625	260

eind van de eeuw opgevangen kan worden met een praktisch gelijkblijvende stroomproductie.

Een meer globale vergelijking met de studie van Leach stelt ons in staat ook de totale elektriciteitsproductie kritisch te bekijken. Voor een goed begrip wijs ik er nog even op, dat Leach een soortgelijke prognose heeft opgesteld als de minis-

9) Op. cit., blz. 142.

10) Ik neem gemakshalve aan, dat de verbetering van de efficiency voor het gehele overige huishoudelijke verbruik overeenkomt met die voor het stroomgedeelte, op. cit., blz. 88.

11) Gerald Leach, *A low energy strategy for the United Kingdom*, 1979, blz. 105.

ter van Economische Zaken, maar dan voor het Verenigd Koninkrijk en dat de vooronderstellingen van economische groei ongeveer dezelfde zijn als die van de Energienota. Welnu, in vergelijkbare omstandigheden komt Leach voor het jaar 2000 niet uit op de bijna verdubbelde elektriciteitsproductie van de Energienota, maar op een nagenoeg gelijkblijvende tot licht stijgende productie.

Laat ons nu eens veronderstellen, dat men zich in Nederland de inspanning wil getroosten, om in de komende twintig jaar de stroomproductie eveneens slechts licht te laten stijgen. Zoals gezegd kan dat, volgens het scenario van Leach, met dezelfde toename in welvaart als voorzien in de Energienota. Ook in dat geval zal de stroomproductie in toenemende mate mede verzorgd worden door de zelfopwekkers, die, zoals men in de Energienota terecht stelt, alle steun verdienen. De nota mikt op een vier tot vijf maal zo hoge productie van deze industriële warmte-krachtbedrijven in het jaar 2000.

Dit voert tot de interessante conclusie, dat — nog steeds op grond van de gedurfde veronderstelling van slechts licht toenemende totale stroomproductie — de productie van de openbare centrales van nu tot het jaar 2000 enigszins zou kunnen afnemen.

De maatschappelijke discussie nu al versmald

Omdat we nu een flinke overcapaciteit aan centrales hebben betekent dat ook dat het totale opgestelde vermogen bij het openbare net in het jaar 2000 een stuk lager kan zijn dan op het ogenblik, iets in de orde van 20% lager. Dat is heel iets anders dan de stijging met 25 tot 50%, die uit de scenario's van

het Centraal Planbureau rolt. Zelfs ten opzichte van het lage scenario van het CPB scheelt het een zestal kerncentrales van elk 1.000 MW of tien kolencentrales van elk 600 MW.

Ik wil allerminst beweren, dat dit nu de laatste waarheid is. Het kan best zijn, dat een programma als dit een inspanning vereist, die niet kan worden opgebracht. Maar de Energienota had iets in deze geest toch op zijn minst als alternatieve mogelijkheid behoren aan te geven.

Dat de minister dit niet heeft gedaan is een veeg teken voor de brede maatschappelijke discussie, die na het verschijnen van de nota's over kolen en kernenergie moet beginnen. Het maakt tenslotte nogal wat uit als men, in plaats van uit te breiden, kan volstaan met de vervanging van niet eens alle openbare centrales in Nederland.

Aan het eind van de Energienota kondigt de minister aan, dat de Kolennota zal handelen over de mogelijkheden en problemen van een groeiend kolengebruik, met name bij de elektriciteitsopwekking. Vooral bij de milieu-aspecten zal uitvoerig worden stilgestaan. Over kernenergie zegt hij niet veel meer dan dat er na 1990 mogelijkheden bestaan, mits daartoe tijdig wordt besloten. Dat klinkt al niet erg onpartijdig.

De beslissing over de brandstofinzet van onze centrales zal, zo vervolgt hij, met de grootst mogelijke zorgvuldigheid moeten worden voorbereid. Als men denkt aan de merkwaardige analyse van het toekomstig stroomverbruik lijkt het erop, dat hij in de *Nota energiebeleid*, deel I, zelf die zorgvuldigheid niet genoeg heeft betracht. En dat terwijl de maatschappelijke discussie nog niet eens is begonnen.

K. Zijlstra

Vacatures

Functie:	Blz.:
Adjunct-directeur voor de NV Frigas te Leeuwarden	1001
Hoofd bureau taak- en functiestructurering voor de afdeling personeelszaken van de gemeentesecretarie van de Gemeente Enschede	1002
Een medewerker(ster) voor de afdeling Projectontwikkeling van de Nederlandse Financierings-Maatschappij voor Ontwikkelingslanden NV (FMO) te Den Haag	1002
Twee beleidsmedewerkers (m/v) voor de afdeling Economische Aangelegenheden van het Secretariaat van het Openbaar Lichaam Rijnmond te Rotterdam	1003
SPD-er t.b.v. de administratie van enige werkmaatschappijen en de verwerking van hun consolidatie van Fetim Bekol te Amsterdam	1004
Wetenschappelijk onderzoeker bij de Vakgroep Besliskundige Statistische en Wiskundige Methoden der Econometrie van de Subfaculteit Econometrie van de Katholieke Hogeschool te Tilburg	II
Wetenschappelijk medewerker (m/v) t.b.v. de afdeling Regionale Planning van het Centraal Planbureau te Den Haag	IV
Beleidsmedewerker sector kolen/mijnen (m/v) t.b.v. het Directoraat-Generaal voor Energie, Directie Mijnwezen en Kolen van het Ministerie van Economische Zaken te Den Haag	IV
Medewerker (m/v) t.b.v. het Rijksinkoopbureau, Bureau Economische Zaken en Organisatie van het Ministerie van Financiën te Zwolle	IV
Chef (m/v) t.b.v. de Centrale Directie Financieel-Economische Zaken, Afdeling Administratieve Zaken, Onderafdeling Administratieve Organisatie van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen te Den Haag	IV
<i>ESB van 3 oktober 1979</i>	
Medewerker bedrijfseconomie en statistiek voor de financieel-economische dienst van het Academisch Ziekenhuis Dijkzigt te Rotterdam	1010

Functie:	Blz.
Jonge juristen, economen en bedrijfskundigen (m/v) bij de rijksoverheid voor beleidsfunctie bij de volgende departementen van algemeen bestuur: Binnenlandse Zaken, Economische Zaken, Landbouw en Visserij, Sociale Zaken en Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Standplaats te Den Haag	1013
Econometrist (m/v) voor de afdeling Arbeidsmarkt-onderzoek van Het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam	1020
Bedrijfseconoom (m/v) voor de afdeling Bedrijfs-economisch Onderzoek van Het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam	1026
Beleggingsanalist voor Philips Pensioenfondsen te Eindhoven	1026
Chef bureau economische zaken (m/v) t.b.v. de afdeling financiën en economische zaken bij de Provincie Utrecht	1027
Enkele beleidsmedewerkers (m/v) t.b.v. het secretariaat van de Raad voor de Gemeentefinanciën van De Vereniging van Nederlandse Gemeenten te Den Haag	1028
Wetenschappelijk medewerker kwantitatieve methoden/systeemanalyse (m/v) voor het Interuniversitair Instituut Bedrijfskunde (Interfaculteit Bedrijfskunde) te Delft	1029
Tijdelijk docent handelswetenschappen en recht tevens economie t.b.v. HAVO-4 en HAVO-5 van de Gemeente Hoorn	1030
Econoom t.b.v. het Stafbureau Advisering Vervoersbeleid van het Gemeentevervoerbedrijf te Amsterdam	1030
Hoofd voor de afdeling Organisatie van het GAK te Amsterdam	1031
Economisch Onderzoeker (m/v) binnen de sector Onderzoek en Ontwikkeling van de Nationale Woningraad te Almere	1032
Econoom (bedrijfseconomische richting) t.b.v. de Directie Algemene Zaken van het Hoofdproductschap voor Akkerbouwproducten te Den Haag	II
Jonge bedrijfseconoom ter versterking van de staf van de Controller van de divisie Staalverwerking te Dortmund van Estel NV	IV

Haalt de inkomstenbelasting 1984?

Het 35e congres van het International Institute of Public Finance (IIPF), dat van 10-14 september 1979 in Taormina (Sicilië) is gehouden, was gewijd aan het onderwerp „Reforms of Tax Systems”. De (voorlopige) titels van de congrespapers zijn in de appendix bij deze notitie alle in het Engels vermeld, hoewel enkele in het Frans zijn geschreven. In de (hopelijk in de loop van het volgend jaar te verschijnen) congresbundel zal een groot deel van deze papers in een herziene versie worden opgenomen. De bedoeling van deze notitie is niet zo zeer de ingediende papers te bespreken — dat zou trouwens onmogelijk zijn binnen de beschikbaar gestelde ruimte — maar veeleer een persoonlijke (en dus subjectieve) impressie te geven van het congres.

Zoals gebruikelijk waren de papers ook dit jaar weer van een sterk uiteenlopend niveau en stonden sommige ervan nog slechts in een ver verwijderd verband met het eigenlijke onderwerp van het congres. Een eigenaardig trekje, dat eigen is aan de congressen van het IIPF, is dat er af en toe een zekere spraakverwarring dreigt, omdat de congresleiding niet één voertaal verplicht stelt, maar naast Engels ook andere talen toelaat. Het verdient m.i. aanbeveling de statuten zodanig te wijzigen, dat tijdens de congressen van het IIPF nog slechts één voertaal (Engels) wordt gebruikt.

Voor zover uit de ingediende papers een rode draad kan worden gedistilleerd, heb ik getracht die in de titel van deze notitie tot uiting te laten komen. Een groot deel van de inleiders bleek van mening te zijn dat de progressieve inkomstenbelasting niet meer werkt; belastingafwenteling, -ontwijking en -ontduiking hebben zo'n hoge vlucht genomen, dat de inkomstenbelasting volledig wordt gefrustreerd. Eén van de weinige uitzonderingen op deze trend vormt de bijdrage van Richard Goode, die vindt dat directe belastingen wel degelijk ook voordelen hebben, zoals het rekenen kunnen houden met persoonlijke omstandigheden van belastingplichtigen 1). Een andere uitzondering vormt Giuseppe Sobbrío, die blijkens zijn (schriftelijke) bijdrage aan de discussie van mening is dat „... in Italy, contrary to what occurs in other nations (...), deductions provide facilitations for those belonging principally to the lower income classes”.

Maar in het algemeen werd zware nadruk gelegd op het „officieuze” circuit, waarvan de omvang steeds groter wordt geschat. Wat die schattingen nu precies waard zijn is uiteraard niet bekend, dat ligt nu eenmaal besloten in de aard van het te schatten verschijnsel. In Italië hebben die schattingen in elk geval geleid tot een herziening van de gepubliceerde omvang van het nationale inkomen, want die is onlangs door het Italiaanse Nationale Statistische Bureau met 10% verhoogd.

De inleiders gingen er veelal van uit dat de hogere-inkomensgroepen er uitstekend in slagen de wegen te vinden, waarlangs de hoge marginale tarieven die uit de belastingtabellen blijken, in de praktijk dikwijls kunnen worden vermeden. De progressie in de inkomstenbelasting werd door de Hongaarse congresdeelnemer Adam Schmidt met de term progressivisme aangeduid en dat vergeleek hij met het alcoholisme. Een te sterke progressie is volgens hem niet goed, evenmin als een te hoog alcoholgebruik. De overtuiging dat de inkomstenbelasting tegenwoordig in hoge mate haar doel voorbijschiet — het „disincentive”-effect werd sterk benadrukt — had blijkbaar zozeer wortel geschoten dat sommige inleiders met drastische voorstellen kwamen. Eén van de verschillen tussen politici en wetenschapsbeoefenaren kwam daarbij

duidelijk naar voren, want als de eersten geen politieke zelfmoord willen plegen moeten zij zich wel bekommeren om de haalbaarheid en het realiteitsgehalte van hun voorstellen, een zorg die de wetenschapsbeoefenaren niet kennen.

Het meest drastische voorstel, afkomstig van Georges Bernard, behelst een jaarlijkse belasting met flexibele en differentieële tarieven op reëel fysiek kapitaal („productive equipment”). Hij vat dat op in ruime zin, zodat ook duurzame consumptiegoederen (en zelfs sommige niet-duurzame consumptiegoederen) onder deze belasting vallen. Volgens Bernard zou de opbrengst van zo'n belasting, die hij bescheiden de „GB-tax” noemt, bij een gemiddeld tarief van 5-7% in de Verenigde Staten voldoende zijn om alle uitgaven van de federale en de lagere overheid te zamen te dekken, inclusief de sociale-zekerheidsuitgaven. Het paper van Bernard lijdt, evenals een aantal andere papers, aan het euvel van het impliciet hanteren van veronderstellingen. Als ik het goed zie veronderstelt hij bijvoorbeeld ten aanzien van het producentengedrag dat de ondernemers streven naar minimalisatie van de af te dragen belasting, een veronderstelling die toch voldoende belangrijk mag worden geacht om expliciet te worden vermeld. Een aardig aspect van zijn bijdrage is nog dat hij een deel van de opbrengst van de „GB-tax” op mobiele produktiemiddelen (zoals (vracht)auto's, schepen, vliegtuigen, e.d.) wil bestemmen voor de wereldregering; en in afwachting van de totstandkoming daarvan aan de Verenigde Naties 2).

Gelukkig waren er ook voorstellen die weliswaar iets minder drastisch waren, maar tevens een meer serieuze indruk maakten. Zo was er het voorstel de inkomstenbelasting te vervangen door één of andere vorm van een „expenditure tax”. Daarbij moet echter worden aangekend dat uit het paper van Bernard P. Herber blijkt dat er nauwelijks praktische ervaring met zo'n belasting is opgedaan, omdat die in het verleden slechts bij uitzondering is voorgekomen (Ceylon, India) en op dit moment nergens ter wereld toepassing vindt. Een interessante vraag is dan ook in hoeverre zo'n belasting wel uitvoerbaar is. Opvallend is in elk geval dat vooral juristen op dit punt dikwijls sterke twijfels blijken te koesteren. Ook waren er voorstellen die betrekking hadden op een verbreding van het inkomensbegrip in de inkomstenbelasting, met name om erosie van de belastinggrondslag tegen te gaan. In dit kader past ook de gedachte die Karl W. Roskamp ter conferentie opperde, om alle fiscale aftrekposten af te schaffen en tegelijkertijd de progressieve tariefstructuur te vervangen door één uniform tarief. Deze gedachte is niet nieuw. De Londense *The Economist* heeft er al eerder voor gepleit 3) en in

1) Over de betekenis van een aan de persoonlijke omstandigheden aangepaste belastingheffing wordt echter verschillend gedacht. Zo kent H. J. Hofstra er slechts geringe betekenis aan toe (H. J. Hofstra, Herziening van het belastingrecht, *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 1978, nr. 5/6, blz. 604).

2) Dit doet mij onwillekeurig denken aan twee uitspraken, die ik ontleen aan twee geheel verschillende bronnen. De eerste heeft een aantal jaren geleden in Vrij Nederlands rubriek Terzijde gestaan: „Het voordeel van een wereldregering is ook dat er dan alleen nog maar burgeroorlogen kunnen uitbarsten”. De tweede is afkomstig uit het „Closing Address”, dat Alan Peacock vorig jaar aan het slot van het 34e congres van het IIPF in Hamburg presenteerde: „... this form of intellectual *Denksport* has little operational significance”.

3) *The Economist*, 24 april 1976, blz. 81 t/m 84.

navolging daarvan hebben in Nederland C. A. de Kam 4) en F. Hartog 5) voor iets dergelijks gepleit, zij het dat zij het voorstel van *The Economist* beiden hebben gemodificeerd. Zowel De Kam als Hartog wil er een belastingvrije voet aan toevoegen, terwijl De Kam tevens het proportionele tarief wil vervangen door een progressieve tariefopbouw, zij het dat het nieuwe toptarief (ten hoogste 60%) lager zou zijn dan het nu geldende tarief (72%). Met de fiscale aftrekposten zou tevens een belangrijke bron van conflicten tussen de belastingplichtigen en de fiscus verdwijnen, waardoor de relaties tussen deze twee partijen zouden kunnen verbeteren.

Aan deze — dikwijls conflictueuze — relaties had Paul Gaudemet zijn (in het Frans geschreven) paper gewijd. Hij schetst daarin drie methoden om de relaties tussen de belastingplichtigen en de fiscus te verbeteren. Eén van deze methoden noemt Gaudemet de methode van de toekomst, die inhoudt dat conflicten worden vermeden door de directe relatie tussen de belastingplichtige en de fiscus op te heffen. Interessant is dat dit ten dele zou kunnen worden bereikt door een hervorming van de inkomstenbelasting, zoals H. J. Hofstra in zijn afscheidscollege heeft geschetst 6). De kern van dit voorstel is immers dat de loonbelasting wordt vervangen door een objectieve loonsombelasting ten laste van de werkgever. Voor de inkomstenbelasting blijven dan nog slechts de hogere inkomens over, waardoor het aantal belastingplichtigen dat in een directe relatie staat tot de fiscus aanmerkelijk wordt verminderd. Gaudemet noemt drie wegen die kunnen worden bewandeld om te komen tot een opheffing van de directe relatie tussen de belastingplichtige en de fiscus. Eén daarvan komt enigszins in de buurt van Hofstra's voorstel, omdat die ook een heffing direct aan de bron inhoudt, maar Gaudemet werkt dat niet verder uit.

Een andere weg, die zou kunnen leiden naar het opheffen van de directe relatie tussen de fiscus en de belastingplichtige, is volgens Gaudemet een tot het uiterste doorgevoerd gebruik van de computer, waaronder alle financiële transacties langs elektronische weg worden afgewikkeld. Hij schetst dan het (futuristische?) beeld, dat in de centrale computer van de fiscus de volledige informatie over alle financiële transacties is opgeslagen, op basis waarvan ieders persoonlijke belastingaanslag wordt berekend. De belastingschuld wordt vervolgens automatisch van zijn rekening afgeschreven. Gaudemet voegt er wel aan toe dat op die wijze de fiscale vrede wordt gewonnen ten koste van de persoonlijke vrijheid. Ter voorbereiding op die situatie zou m.i. George Orwells *1984* ter lezing kunnen worden aanbevolen.

Aan het slot van het congres wierp Richard Goode de intrigerende vraag op of het heffen van belasting aan een grens is gebonden. Befaamd is de (empirisch bepaalde) 25%-grens van Colin Clark 7), die overigens in 1977 nog geen reden zag zijn visie te herzien 8). Volgens Goode is zo'n grens echter gebonden aan plaats en tijd. Een stijgende belastingdruk kan duiden op het vollediger benutten van de „taxable capacity” van een land, maar ook op een verschuiving van de „tax limit”. Het is volgens Goode echter niet duidelijk in welke onderlinge verhouding deze beide factoren hebben bijgedragen aan de stijging van de belastingdruk in de verschillende landen. Verder blijkt uit zijn paper dat hij onder de tegenwoordige omstandigheden minder zwaar tilt aan een te hoge belastingdruk dan aan zaken als een inadequate belastingheffing en excessieve begrotingstekorten, een gedachte die hij overigens niet verder uitwerkt.

Ten slotte wil ik een opvallend aspect van betrekkelijk veel papers niet onvermeld laten. Dat is dat men dikwijls weinig terughoudend is met het doen van normatieve

uitspraken, die echter lang niet altijd uitdrukkelijk als zodanig worden gepresenteerd.

M. P. van der Hoek*

Appendix

- Norbert Andel, *Corporation taxes, their integration with personal income taxes and international capital flows*;
Fuat Andic en Ramón J. Cao-García, *Trends and functions of tax reforms in less developed countries: some limiting factors*;
Georges Bernard, *A drastic proposal for fiscal reform*;
Armin Bohnet, *Forms and effects of wealth taxation*;
Piervincenzo Bondonio, *Broad based sales taxes versus excise taxes*;
Sjibren Crossen, *Specific issues of excise taxation*;
Robert Dalrymple, Sheldon Danziger, Victor Halberstadt, Robert Haveman, Floor van Herwaarden, Flip de Kam en Gene Smolensky, *Quantitative aspects of tax burdens: methodology and appraisal*;
Martin David, *The use of attitudinal data from survey and polls in formation of tax policy*;
Zdzislaw Fedorowicz, *The turnover tax and excise duties in a socialist economy*;
Francesco Forte en Emilio Giardina, *The crisis of the tax state*;
Paul Gaudemet, *Tax payers/tax authorities relationship*;
Richard Goode, *Limits to fiscal burdens*;
Vladimir Hácik, *Tax reform in agriculture in Eastern countries*;
István Hagelmayer en Miklós Riesz, *Structural conditions and stage of growth of the economic system and taxation in socialist countries*;
Bernard Herber, *Personal income tax reform and the interaction between budgetary goals - A UK and USA comparison*;
Sir John Hicks, *The concept of income in relation to taxation and to business management*;
Werner Z. Hirsch, *Tax reforms and the protection of environment*;
Ehart Knauth, *Taxation of capital and revenue of socialist enterprises*;
Joergen Lotz, *The role of local government taxation: trends and issues*;
Peggy B. Musgrave, *Women and taxation*;
Halil Nadaroglu, *Tax reforms in early growth countries*;
Giannino Parravicini, *Controversial issues of tax reforms*;
Lydia Pavlova, *Coordination of central and local taxation in socialist countries*;
Alan T. Peacock, *Strategy of tax reforms: When are they really needed?*;
Antonio Pedone, *Payroll taxes, value-added taxes and income taxes*;
Alejandro Pedros, *Trends in tax reforms and functions in new-comers among the industrial countries*;
Rèmi Prud'Homme, *Functions of taxation in urban planning*;
Fernando Rezende, *Fiscal policy, inflation and development*;
Viacheslav Senchagov, *Functions of the payments to the budget in the mechanism of socialist economies*;
Nikolai Sichev en Veltcho Stojanov, *Personal income taxation in socialist countries: trends and open issues*;
Seung Soo Han, *Reforms of the tariff system in a fast growing open economy*;
Emil M. Sunley, *Taxation and the regulation of energy supply and consumption*;
Vito Tanzi, *Accounting for inflation and capital gains taxation of business enterprises*;
Henri Vartiainen, *Progressive income taxation, disincentives and barter*;
Antonin Wagner, *Taxation of value increments*;
Thomas Wilson, *Issues of regional finance*;
Elisabeth Zoller, *The fiscal status of married women in France*.

4) Flip de Kam, *Betalen is voor de dommen*, Amsterdam, 1977, blz. 162 e.v.

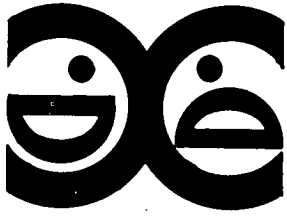
5) *NRC Handelsblad*, 4 mei 1976.

6) H. J. Hofstra, De toekomst van de inkomstenbelasting, *Weekblad voor fiscaal recht*, 20 november 1975, i.h.b. blz. 1040 e.v.

7) C. Clark, Public finance and changes in the value of money, *The Economic Journal*, vol. LV (1945), blz. 371 t/m 389.

8) C. Clark, The scope for, and limits of, taxation; in A. R. Prest e.a., *The state of taxation*, IEA Readings 16, Londen, 1977, blz. 21-28.

* De auteur, wetenschappelijk medewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, dankt P. B. Boorsma voor zijn nuttige suggesties naar aanleiding van een eerdere versie van deze notitie.

Arbeidsmarkt- knelpunten

DR. W. VAN VOORDEN

Inleiding

Het arbeidsmarktbeleid lijkt vastgelopen. Tal van ideeën, plannen, maatregelen, haastig ontwikkeld als antwoord op de crisis in het arbeidsbestel, zijn feitelijk slechts beperkt effectief gebleken. De discussie over de oplossing van de arbeidsmarktproblematiek vertoont een zekere matheid en lijkt vanuit onwrikbare stellingen te worden gevoerd. Herhaaldelijk gevoerde debatten over verklaringen, oorzaken en remedies voor werkloosheid en aansluitingsproblemen tussen vraag en aanbod hebben de over en weer gaande standpunten en argumenten tot een bijna voorspelbaar ritueel gemaakt. Visionaire oplossingen ontbreken; de praatruimte is bovendien beperkt tot de vierkante centimeter omdat een aantal vraagstukken tot onaanastbaar en niet voor bespreking vatbaar is verklaard. Dat geldt bijvoorbeeld voor de wassende stroom (gehuwde) vrouwen naar de arbeidsmarkt, waarover de discussie is begrensd tot de opvangmogelijkheden. Dat gaat ook op voor de jeugdwerkloosheid, waarvan de ernst boven alle twijfel verheven is gesteld en boven de ernst van de werkloosheid van andere categorieën, hoewel naar werkloosheidsduur en doorstroming gemeten deze groepering bepaald gunstig afsteekt. Anderszins zijn specifieke, op bedrijfstak of onderneming gerichte maatregelen niet of nauwelijks bespreekbaar en rust op herverdeling van arbeid en op arbeidstijdverkorting een taboe, tenzij het om betrekkelijk marginale uitwerkingen gaat als meer vakantiedagen of om vervroegde uitreding kort voor de pensioendatum. Mogelijkheden ter verbetering van arbeidsplaatsen zijn met een abstract waas omgeven. Bovendien vereist deze weg een — niet globale — minstens sectorale, zo niet ondernemingswijze aanpak. Kennelijk hebben zowel werkgevers- als werknemersorganisaties zich ideologisch vastgebeten en zijn zodanige „commitments” aangegaan met achterbangroepen, dat het consensusgebied zeer klein en de onderlinge sociale afstand erg groot is geworden. De toenemende twijfel of het betoonde matigingsbeleid een duidelijk werkgelegenheidsbevorderend effect uitoefent werkt hierop versterkend.

Beleidscircuit en gedragscircuit

Ingeslepen discussiepatronen, vaste standpunten en enge manoeuvreermarges maken dat het beleids(adviserend) circuit stroef opereert. Daarnaast doet zich evenwel nog een ander verschijnsel voor. Dit circuit lijkt zich namelijk sterk te hebben verzelfstandigd ten opzichte van de feitelijke arbeidsmarktgedragingen. Tussen het beleidsdenken van beleidvoerders en de adviserende organisaties enerzijds en de feitelijke gedragingen van deelnemers in het arbeidsproces anderzijds ligt een grote kloof. De zorg waarmee het verschijnsel van de koppelbazen in het beleidscircuit wordt bejegend staat in scherpe tegenstelling tot het veelvuldig gebruik dat werkgevers en werknemers daar feitelijk van maken. De zorg over de groei van de groep inactieven 1) staat in contrast met het geaccepteerd gebruik van de WAO als afvloeiingskanaal in concrete gevallen. Het onderschrijven van het grote goed van vormingsinstituten in het beleidscircuit staat dwars op de hoge fysieke (laat staan geestelijke) absentiepercentages van de deelnemers. Het matigingsbeleid gebaseerd op solidariteit en vóór werkgelegenheid als de invalshoek van de vakbeweging in het beleidscircuit ontmoet groepsegoïstische looneisen die op (vermeende) deelmarktmacht berusten. De terughoudendheid van ondernemersrepresentanten in het beleidscircuit voor loonkostenstijgingen wordt aan de basis ondergraven door individuele bedrijven die met aanzienlijke loonstijgingen of uitkeringen ineens geen moeite hebben. Deze voorbeelden, die zonder moeite met andere kunnen worden uitgebreid verwijzen naar het bestaan van twee sociaal-economische circuits: een beleidscircuit dat overeenkomstig zelf ontworpen kaders en stereotypen werkt en een gedragscircuit dat daar grotendeels los van functioneert of tracht zich daar min of meer openlijk aan te onttrekken.

Conceptrapport als doorbraak

Tegen deze achtergrond van eng begrensd beleidskader en spontaan opererende arbeidsmarkt is de totstandkoming van het conceptrapport van de werkgroep Knelpunten arbeidsmarkt

opmerkelijk 2). Ten eerste geldt dat voor de aanpak. De tripartite samengestelde werkgroep heeft haar opdracht (op korte termijn de knelpunten op de arbeidsmarkt te inventariseren en maatregelen voor te stellen om de werkloosheid, werkloosheidsduur en openstaande vacatures te verminderen) 3) aangepakt door het houden van een zestal hearings, waarbij vertegenwoordigers van enkele bedrijven, van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, van het Centraal Bureau voor de Grafische Bedrijven, alsmede directeurs van enige GAB's zijn gehoord. Ten tweede is het rapport opmerkelijk gezien de bereidheid de gereleveerde knelpunten en problemen in den brede bespreekbaar te maken en soms te vertalen in concrete beleidsaanbevelingen 4). M.a.w., het conceptrapport vormt het resultaat van een open instelling en van directe contacten met het „veld”, beide noodzakelijk om de aanpak van arbeidsmarktproblemen een nieuwe impuls te geven.

De soms verrassend eensgezinde interpretatie van de problematiek is een ruw einde beschoren met voortijdige openbaarmaking van het conceptrapport, waarbij met name de aanbeveling het verschil tussen lonen en de werkloosheidsuitkering te vergroten de media tot grote koppen heeft verleid. Deze gang van zaken is te betreuren en wel om enkele redenen. Ten eerste omdat kan worden vermoed dat de schielijke terugtrekking van de FNV-vertegenwoordigers in de werkgroep vooral door de publieke fixatie op het netto-nettovraagstuk is beïnvloed. Inmiddels is bekend geworden dat de FNV een eigen nota knelpunten op de arbeidsmarkt zal samenstellen 5). Achteraf moet worden geconcludeerd dat met deze ontijdige publicatie niemand gediend is; niet de minister van Sociale Zaken op wiens initiatief de werkgroep haar werkzaamheden aanving, die naar het zich laat aanzien geen eindrapport zal ontvangen, niet de werkgeversorganisaties die een aantal zaken wederom in de controversiële sfeer en daarmee in een impasse zien getrokken, noch de FNV die in een pijnlijke manoeuvre haar officiële vertegenwoordigers huiswaarts heeft gehaald. Voor de beleidssubjecten — de werkloze werkzoekenden en de ondernemers die met langdurig openstaande vacatures kampen — zal het in de kiem gesmoorde

1) Zie voor een recent, helder, overzicht: *Actieven en niet-actieven. Een analyse van trends in de periode 1960-1976*, Ministerie van CRM, mei, 1979.

2) Conceptrapport van de werkgroep Knelpunten Arbeidsmarkt, juli 1979.

3) Idem, blz. 1.

4) Zo valt op blz. 57 te lezen: „Het vraagt van de partijen op de arbeidsmarkt de bereidheid zich minder strak aan bestaande rechten of machtsposities vast te klampen en zich aan te passen aan wellicht tijdelijk minder optimale omstandigheden”.

5) *NRC Handelsblad*, 11 september 1979.

werkstuk ook weinig of geen vruchten afwerpen. Ten tweede is het spijtig omdat het rapport een groot aantal behartigenswaardige opmerkingen over knelpunten op de arbeidsmarkt bevat, ontleend aan de hoorzittingen, die nu met het badwater dreigen te verdwijnen.

Gesignaleerde knelpunten

Het voorlopige rapport signaleert een groot aantal knelpunten die in een zevental rubrieken zijn samengenomen. De bandbreedte van de benadering is groot zoals blijkt uit de volgende korte weergave.

Ten eerste zijn er knelpunten met betrekking tot de omvang, aard en samenstelling van ingeschreven werkzoekenden en van de vraag. In het ingeschreven bestand zijn ouderen oververtegenwoordigd in de groepering langdurig werklozen, alsmede groepen buitenlanders en (ex-)rijksgenoten met veelal geringe opleiding en kennis van de Nederlandse taal. Een deel van de werknemers is niet regulier bemiddelbaar („papieren aanbod”) omdat zij een z.g. „tweede circuit” op de arbeidsmarkt prefereren waar werkgevers op vrijblijvende wijze tijdelijk werk aanbieden en waarop de werknemers via koppelbazen ingaan, of omdat het z.g. „crossers” zijn, mobiele, vakbekwame en marktgevoelige werknemers, snel reagerend op loonbewegingen en gebruik makend van de mogelijkheden van de sociale voorzieningen waar dit past. Aan de vraagzijde melden werkgevers niet steeds hun vacatures bij het GAB aan, noch af bij vervulling en komt overvragen voor. Het GAB daartegenover registreert de gemelde vraag soms niet volledig. Voorts richt de vraag zich op mannen, terwijl de werkloosheid relatief hoog is bij vrouwen, en op goed gekwalificeerd technisch personeel, terwijl zich vraagtekorten voordoen voor banen waarvoor geen opleidingseisen gelden. Verder past de kwaliteit van het aangeboden werk (machinegebonden, monotoon, werk met onconvenianten) niet op de wensen van werknemers en zijn te weinig deeltijdarbeidsplaatsen voorhanden.

Een tweede groep van knelpunten betreft scholing en opleiding. Het gaat hier om de voorkeur voor algemeen vormend onderwijs, de veralgemening van het lager beroepsonderwijs en de daling van het vaktechnisch niveau bij het lager beroepsonderwijs. In het bestand is een groot aandeel laag- of ongeschoolden waar het bestaande scholingsinstrumentarium (gegeven de toelatingsdrempels) overheen schiet en wordt de toepassing van scholingsmaatregelen op oudere werknemers belemmerd door psychologische barrières bij zowel de werkloze als de bemiddelaar. Ten slotte zijn er bureaucratische knelpunten: veel tijdvergende en gecompliceerde administratieve procedures en lange onzekerheid over verlenging van sommige regelingen.

In de derde plaats zijn er knelpunten gesignaleerd die met loonvervangende uitkeringen verband houden. Hier gaat een belemmerend effect van uit op bemiddeling en herintreding voor functies op of even boven het minimumloon omdat er netto geen of slechts een gering verschil bestaat tussen de verstrekte WW- of WWV-uitkering en de geboden beloningen van werknemers die op basis van hoger dan in de bedrijfstak gebruikelijke lonen, verdiend bij onderaannemers en koppelbazen, bij werkloosheid een uitkering ontvangen berekend naar die hogere lonen.

Voorts geldt als knelpunt de verschillen in beleidsopvattingen tussen het GAB en de uitkeringsinstelling over de geringe gevolgen die worden verbonden aan kennisgevingen en bezwaarschriften van het GAB aan de bedrijfsvereniging of de Gemeentelijke Sociale Dienst.

De vierde groep van knelpunten vormen de mobiliteitsbelemmeringen. In de vestigingsplaatskeuze van bedrijven is de arbeidsmarktsituatie een ondergeschikte factor. Voorts vindt onder invloed van beloningsverschillen een grote trek van werknemers van de metaal naar de bouw plaats. Het arbeidsbureau schiet te kort in het stimuleren van functionele mobiliteit met name in de lagere niveaus en de capaciteit van de Centra voor Vakopleiding van Volwassenen is te gering; lange wachtlijsten zijn het gevolg.

Een vijfde groep betreft de positie en beeldvorming van bedrijven. Het imago van het particuliere bedrijf is slecht, onder meer door herstructureringsprocessen in verschillende bedrijfstakken en de daaraan gegeven publiciteit en door de invoering van nieuwe technieken met een verondersteld negatieve uitwerking op de werkgelegenheid. De beloningsverhoudingen weerspiegelen niet steeds de schaarsteverhoudingen op de arbeidsmarkt. Animo om in de industrie te werken wordt geremd door ploegendiensten, terwijl overheid en semi-overheid door hun sterke wervingspositie zuigkracht uitoefenen. Met betrekking tot het bemiddelingsapparaat kwamen als knelpunten naar voren dat de bemiddelende rol van het GAB in het geheel van de mobiliteitsstromen gering is en dat inschrijving als werkzoekende soms plaats heeft met het oog op behoud of verkrijging van een uitkering, waardoor het bestand aan werkzoekenden ook niet-werkelijk-bemiddelbaren bevat. De relatie tussen GAB en midden- en kleinbedrijf is onvoldoende en het arbeidsvoorzieningsinstrumentarium is ondoorzichtig.

Ten slotte zijn er knelpunten voortvloeiend uit wettelijke bepalingen of cao-regels. Zo ervaren werkgevers het verbod op avondwerk van jeugdigen en nachtwerk van vrouwen als knelpunt en werkt het minimumloon voor jeugdigen belemmerend voor het aantrekken van jongeren die de vereiste bekwaamheid (vooralsnog) missen. Als remmend op de aanwerving van vast personeel worden be-

schouwd de moeizame ontslagprocedures, de beperkte duur van proefperiodes en de apo's die werkgelegenheidsgaranties bevatten, waardoor een toevlucht wordt gezocht in het aantrekken van tijdelijke arbeidskrachten.

Beperkte focus

Deze lijst van knelpunten toont kort en concreet aan waar het in de (snelheid van) aansluiting van vraag en aanbod aan schort. Hoewel de empirische basis smal is, is niet te verwachten dat met meer respondenten van hetzelfde kaliber een volstrekt ander beeld zou zijn verkregen. Wel is het merkwaardig dat geen werklozen of werklozencomite's om hun visie op de problematiek is gevraagd. Ruimer gesteld heeft in de opdracht van de werkgroep vooral de (gebrekkige) aansluiting tussen vraag en aanbod als probleemstelling de volle aandacht gekregen en zijn knelpunten rond werkloosheid en werkloosheidsduur, gedefinieerd vanuit de werkloosheidspositie op de achtergrond gekomen. Ook is het plausibel dat de keuze van de respondenten, te zamen met het gestelde doel vooral problemen op te sporen die op de korte termijn kunnen worden bestreden, heeft veroorzaakt dat knelpunten zijn verwaarloosd die hun oorzaak vinden in een bepaalde wijze van bedrijfsvoering of in een bepaalde inrichting van het productieproces. Oplossing daarvan is immers een proces van langere adem. Uitbreiding van het overzicht van knelpunten in deze richtingen zou een vollediger weergave hebben verschaft van de maatschappelijk werkzame factoren.

De verrassend grote overeenstemming over knelpunten en beleidsaanbevelingen betekent overigens niet dat de nota geen verdeelde standpunten bevat. Zo wensen de werknemersleden uit de werkgroep ploegenarbeid beter te belonen of via arbeidstijdverkorting weg te masseren; de werkgeversleden hebben bezwaren vanwege de daardoor stijgende kosten per eenheid produkt. De werkgeversleden bepleiten aanscherping van de criteria voor passende arbeid en omschrijving daarvan in de wet; de werknemersleden schorten hun oordeel daarover op tot het advies over de nieuwe arbeidsvoorzieningswet. Volgens de werkgevers- en werknemersleden dient de betrokkenheid van de sociale partners bij de openbare arbeidsbemiddeling te worden uitgebreid; de werkgeversleden gaan hierin echter aanzienlijk verder.

In bepaalde sectoren moeten de sociale partners huns inziens zelf bemiddelingsactiviteiten kunnen ontplooiën, niet gehinderd door wettelijke bepalingen. Over uitzendbureaus blijven de inzichten verdeeld; volgens de werkgeversleden oefenen zij een nuttige functie uit overeenkomstig de aan de vraag- en aanbodzijde bestaande behoeften, terwijl de werknemersleden de bureaus onder meer betichten van scherp winstbejag en af-

roming van gemakkelijk plaatsbare werkzoekenden van de arbeidsmarkt.

Arbeidsbemiddeling in eigen beheer

De gedachte de arbeidsbemiddeling meer dan thans over te dragen aan de sociale partners is interessant, omdat het bij deze suggestie meer dan bij de andere aanbevelingen gaat om een verschuiving in institutionele verhoudingen die mogelijkheden opent de in het begin van mijn betoog gesignaleerde stagnatie in het arbeidsmarktbeleid op te heffen. Er zijn goede argumenten om de arbeidsbemiddeling meer dan thans tot een dragende functie van de maatschappelijke organisaties te maken. De onmiskenbare tendens in collectieve arbeidsovereen-

komsten, soms afzonderlijk in apo's, arbeidsmarktafspraken (bv. over scholing, over recruitering, over werkgelegenheids-garanties enz.) op te nemen, indiceert een grotere betrokkenheid van werkgevers en werknemersorganisaties bij het arbeidsmarktbeleid in vergelijking met enige jaren geleden. Initiatieven op bedrijfsstakniveau waar werkgevers en werknemersorganisaties gezamenlijk bemiddelingsactiviteiten ontplooiën ter aanvulling op de openbare arbeidsbemiddeling lijken goede resultaten af te werpen. Met name moet hierbij worden gedacht aan het sinds 1976 in de grafische industrie functionerende Bureau Werkgelegenheid. Naast de beproefde regionale opzet in de openbare arbeidsbemiddeling, kan een sectoraal gestructureerde aanpak van de partijen een

doorbraak betekenen. Een begin zou kunnen zijn de instelling van doorlichtingscommissies per bedrijfstak, die tot taak krijgen empirische gegevens te verzamelen over daar bestaande discrepanties tussen vraag en aanbod. Vanuit deze sectorale kennis kan een sectoraal gedifferentieerd arbeidsbemiddelingsbeleid worden opgezet in het verlengde van de openbare arbeidsbemiddeling. Algemene introductie van dit tweede beleidskader houdt tevens in dat een deel van het dan gevoerde arbeidsvoorzieningsbeleid minder afhankelijk is van de budgettaire mogelijkheden die de rijksbegroting biedt. Dit heeft het voordeel dat een lange-termijnbeleid lossers kan worden ontwikkeld van een begrotingsbeleid dat op kort zicht is ingesteld.

W. van Voorden

Ministerie van Defensie

Directoraat-Generaal van het Rijksloodswezen

Het Rijksloodswezen heeft tot taak het beloodsen van zeeschepen, het markeren van scheepvaartroutes en obstakels, de zorg voor de kustverlichting, kustwacht en het instandhouden van walradarinstallaties voor de scheepvaartbegeleiding. Bij het Directoraat-Generaal ter standplaats 's-Gravenhage is bij de Afdeling Financiën en Economie door een aanpassing van de organisatiestructuur plaatsingsmogelijkheid voor een

medewerker organisatie en automatisering (mnl./vrl.)

Taak:

- ontwikkelen van normen en administratieve systemen ter ondersteuning van de planning;
- verrichten van onderzoek en verstrekken van advies m.b.t. het tot stand brengen van doelgerichte en doelmatige samenwerkingsverbanden;
- deelnemen aan de begeleiding van veranderingsprocessen;
- meewerken aan systeemontwerp en programmering voor administratieve systemen;
- redigeren van voorschriften m.b.t. de structuur, de administratieve procedures, de verslaglegging v.w.b. alle Rijksloodswezen administraties;
- zorg voor de tot stand koming van een informatie- en automatiseringsplan.

Vereist:

doctoraal examen bedrijfseconomie met automatische informatieverwerking en interne organisatie in het afstudeerpakket.

Salaris afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5211,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties richten aan de Directeur-Generaal van het Rijksloodswezen, Vuurtorenweg 37, 2583 XL 's-Gravenhage.

Vrijetijdsbouw

Voor de toekomst van de bouwnijverheid is, gegeven de tendens tot toename van de vrije tijd, inzicht in de ontwikkeling van de vrijetijdsbouw een belangrijke zaak. Op basis van CBS-gegevens en inzichten van de bouwbedrijven in Limburg is een poging gedaan om te komen tot een kwantificering van het verschijnsel vrijetijdsbouw 1).

Dat vrijetijdsbouw op grote schaal in Limburg (en ook daarbuiten) voorkomt, is evident. Initiatieven van het gewest Limburg van het NVOB om de buitenwacht te confronteren met op de vrije zaterdag in „vol bedrijf” zijnde bouwplaatsen, toonden dit aan. Er zijn voorbeelden bekend, waarbij de helft à driekwart van een bepaald bouwplan buiten het erkende bouwbedrijf om wordt gerealiseerd.

Vooraf moet worden gewezen op de moeilijkheid om op basis van onderzoeksgegevens van vrijetijdsbouw in de beschouwing te betrekken. Het betreft immers activiteiten, die buiten de normale werkdag plaatsvinden en om die reden komen ze niet voor in de CBS-registratie met betrekking tot het arbeidsverbruik op de bouwplaats. Deze statistiek wordt immers bijgehouden op basis van de aantallen arbeiders, die op bepaalde teldagen door medewerkers van de GAB-bureaus op de bouwwerken worden aangetroffen. Avond- en weekendwerk vallen dus buiten de waarneming en het arbeidsverbruik, dat wordt afgeleid op basis van CBS-gegevens, moet dan ook worden opgevat als het arbeidsverbruik exclusief de vrijetijdsbouw. Een vertroebelende factor zou het in dienstverband verrichte overwerk kunnen vormen, maar de indruk bestaat, dat overwerk slechts op beperkte schaal voorkomt.

Werkelijke productie en geregistreerd arbeidsverbruik

De vraag is nu op welke wijze een idee zou kunnen worden gevormd over de mogelijke omvang van de vrijetijdsbouw. Gezien de aard van de werkzaamheden en de positie van de opdrachtgever kan, getuigd op de diverse objectcategorieën, worden gesteld dat de vrijetijdsbouw m.n. zal zijn geconcentreerd in de nieuwbouw van woningen, de herstel en verbouw, en het onderhoud. Voor de sectoren herstel en verbouw en onderhoud ontbreken de noodzakelijke aanknopingspunten om tot een cijferopstelling te komen. Voor de nieuwbouw van woningen zou echter wel een poging kunnen worden ondernomen. Daarvoor is het noodzakelijk informatie, die buiten de gebruikelijke CBS-bronnen blijft, in de beschouwing te betrekken.

Als een idee kan worden gevormd van het werkelijke arbeidsverbruik per woning op de bouwplaats, zou, gegeven de in een bepaald jaar gerealiseerde productie, een schatting kunnen worden gemaakt van het totale arbeidsverbruik inclusief vrijetijdsbouw in dat jaar. Vergelijking van dit arbeidsverbruik met de aantallen die door het CBS werden geregistreerd, brengt dan de vrijetijdsbouw aan het licht. Om tot een schatting te komen van het arbeidsverbruik, is aan een aantal in de Limburgse regio werkzame aannemingsbedrijven gevraagd om het arbeidsverbruik op de bouwplaats per woning in te schatten. Daarbij werd een onderscheid gemaakt tussen woningwet-, premie- en vrije-sectorwoningen. Daardoor kan op een juiste wijze rekening worden gehouden met de grote verschillen in het aantal bestede uren in de diverse huizen categorieën 2). In de navolgende tabel zijn de resultaten van deze schatting weergegeven.

Tabel 1. Het manurenverbruik per woning op de bouwplaats

	Arbeidsverbruik per woning in manuren (incl. schilders en installateurs)
Woningwet	1.080
Premie	1.440
Vrije sector	2.400

Door nu de aldus verkregen kencijfers per woning te vermenigvuldigen met het aantal gereedgekomen woningen in 1977, kan een benadering worden verkregen van het werkelijke arbeidsverbruik in de nieuwbouw van woningen in dat jaar. Het CBS heeft in zijn voortgangscapaciteit op de vier teldagen in 1977 gemiddeld 6.990 arbeiders geregistreerd. Dit komt neer, uitgaande van 1.535 productieve uren per manjaar, op ca. 10,7 mln. manuren. In tabel 2 worden deze gegevens met elkaar in relatie gebracht.

Tabel 2. Overzicht van de benadering van de vrijetijdsbouw in 1977 in Limburg

	Aantal gereedgekomen woningen	Manuren per woning volgens opgave aannemingsbedrijven	Manuren verbruik
Woningwet	2.135	1.080	$2,3 \times 10^6$
Premie	4.328	1.440	$6,2 \times 10^6$
Vrije sector	1.930	2.400	$4,6 \times 10^6$
Totaal manuren in nieuwbouwwoningen			$13,1 \times 10^6$
Totaal geregistreerd door CBS in 1977			$10,7 \times 10^6$
Niet geregistreerd arbeidsverbruik in de nieuwbouw van woningen			$2,4 \times 10^6$

De opstelling geeft aan dat $2,4 \times 10^6$ manuren buiten de registratie van het CBS zijn gebleven, als wordt uitgegaan van de arbeidsverbruikscijfers, zoals die door Limburgse aannemers werden geschat. In deze 2,4 mln. manuren zou ongeveer de helft van de vrije-sectorbouw kunnen worden gerealiseerd. In werkgelegenheid uitgedrukt zijn het ongeveer 1.500 manjaren ofte wel $\pm 6\%$ van de totale werkgelegenheid in de bedrijfstak bouwnijverheid.

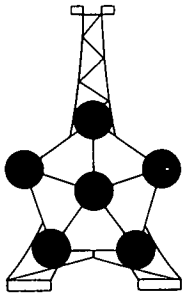
Nogmaals moet worden aangetekend, dat deze benadering uitsluitend de nieuwbouw van woningen betreft. Op welke schaal ook in de sectoren herstel en verbouw en vooral het onderhoud in de vrije tijd wordt gewerkt, kan niet worden vastgesteld. De uitkomst van de hier gepresenteerde globale benadering op basis van de hiervoor uiteengezette redenering, duidt er echter op, dat het om een kwantitatief belangrijk probleem handelt, dat in de toekomst zeker nader onderzoek nodig maakt.

J. M. J. F. Houben*

* Medewerker bij de afdeling Regionale Bouwprogrammering van het Bouwcentrum te Rotterdam.

1) Het gaat hier om een onderdeel van een onlangs door het Bouwcentrum gepubliceerd rapport getiteld *De bouw- en arbeidsmarkt in Limburg*, dat in opdracht van het gewest Limburg van het NVOB werd samengesteld. De studie behelst de toepassing voor de provincie Limburg van een door het Bouwcentrum ontwikkeld „arbeidsmarktmodel voor de bouwnijverheid”. Centraal in het rapport staat de vraag hoe groot de toestroom van schoolverlaters met bouwvakberoepen naar de bouwnijverheid dient te zijn, gezien de ontwikkeling van de vraag- en aanbodverhoudingen in de periode 1976-1985.

2) Voor de ongesubsidieerde sector ging men uit van de vuistregel, dat ongeveer 4 manuren per m³ worden verbruikt, hetgeen bij een gemiddelde inhoud van deze woningen in Limburg van 592 m³ (CBS-registratie voor 1977) resulteert in bijna 2400 manuren per ongesubsidieerde woning.

Over het risico van het niet werken van kerncentrales

DRS. P.J.B. WASSER*

Risicoanalyse

In de troonrede werd gezegd dat de vraag of Nederland in de toekomst in ruimere mate kernenergie zou moeten toepassen met de grootste zorgvuldigheid dient te worden behandeld. Een zorgvuldigheid die o.m. vereist wordt omdat het gemeengoed is geworden dat het in bedrijf zijn van een kernenergiecentrale niet geheel zonder risico is. Niet dat wij tot nu toe zonder risico's hebben geleefd. Ook het in bedrijf zijn van een hotel of een autobusdienst is niet zonder risico.

Door ervaring wijs geworden worden allerlei maatregelen genomen om die risico's te beperken. Het hotel moet brandwerende verf toepassen; branddeuren en vluchtwegen zijn voorgeschreven. De chauffeurs die de stadsbussen bemannen krijgen, na een grondige keuring, een gedegen opleiding. De bussen worden regelmatig geïnspecteerd. Brandblusapparaten in de bussen zijn voorgeschreven. Allemaal maatregelen om het risico te beperken. Maatregelen die de samenleving geld, soms veel geld, kosten waarbij nog komen de kosten van de toezichthoudende instanties als brandweer- en verkeersinspectie. Het zijn een paar willekeurige voorbeelden om aan te geven hoezeer wij omringd zijn door risico's en dat wij er wat aan doen om de risico's te beperken om de voordelen te plukken. Zowel bij het hotelwizen als bij ons vervoersysteem zijn wij daar overigens pas toe overgegaan toen „het kalf eenmaal verdrongen was”, d.w.z. toen het, op grond van opgedane ervaringen, nodig werd gevonden maatregelen te nemen om de risico's te beperken. Niet zelden komt men daartoe op emotionele gronden.

Overigens doet zich steeds de moeilijkheid voor dat het onderkennen van risico's en de beoordeling van een situatie (gevaarlijk of veilig) erg afhankelijk is van de persoon en de persoonlijke omstandigheden. Risico's worden vaak verdrongen. En dat is maar goed ook. Wanneer je bij ieder biertje of bij iedere kop koffie die je drinkt gaat afvragen welk risico het meebrengt zou je ook geen leven hebben. Ook dat verdringen

van risico's gebeurt dikwijls op grond van gevoelsargumenten.

Tegenwoordig maakt men voor het schatten van risico's bij ingewikkelde installaties gebruik van risicoanalyses. Een risicoanalyse is een methode om enerzijds de grootte van het risico objectief vast te stellen, anderzijds de mate van voorkomen en de omvang van denkbare ongelukken van te voren, d.w.z. zonder dat men over ervaring met dergelijke ongelukken beschikt, te schatten. Risicoanalyses kunnen een belangrijk hulpmiddel zijn bij politieke beslissingen waarbij het toch veelal gaat om het afwegen tegen elkaar van risico's. Moeten we, d.i. de samenleving, meer geld besteden aan hart-renwagens of aan veiligheidsmaatregelen bij kerncentrales? Wij komen op die vraag terug.

De risico's van kernenergie

Stel je voor dat er 25 jaar geleden, toen de toepassing van kernenergie begon, iemand was opgestaan en had gezegd: „Deze techniek zal voor 1980 een aantal ongelukken met zich brengen waarbij bij het ernstigste ongeluk geen enkele directe dode valt en op de lange termijn, op grond van de statistiek, wellicht één extra dode te verwachten is”. Zo iemand zou van de mensen die zich toen met de eerste risicoanalyses bezighielden het verwijt hebben gekregen dat hij de zaak bagatelliseerde. Zij, die deskundigen, waren immers bezig met het berekenen van de risico's van veel grotere ongelukken. Ook in het z.g. Rasmussenrapport en ook in de Nederlandse veiligheidsstudies over kernenergie wordt met veel grotere ongelukken, dan in Harrisburg gebeurd, rekening gehouden.

Toch hoort men het verwijt dat Harrisburg niet was „voorzien”. Een dergelijk verwijt kan alleen maar worden gemaakt omdat men niet weet wat die risicoanalyses werkelijk inhouden. Maar goed, wanneer men risicoanalyses serieus neemt (en politici zouden dat moeten doen, want er staan gemeenschapsbelangen op het spel) dan blijft de moeilijkheid om die geobjectiveerde risico's te wegen. Een vraag die zich dan voordoet

is: welk risico is nog acceptabel? Met andere woorden: hoeveel mensenlevens kunnen er mee gemoeid zijn. Dat „rekenen in doden” lijkt onmenselijk, maar is het menselijker om zonder dat rekenen, die risicoanalyse, beslissingen te nemen die meer mensen het leven kosten? Iedereen zal het er mee eens zijn dat wij de samenleving zo moeten inrichten dat wij in totaal zo veel mogelijk mensen van het leven laten genieten. Dat betekent afwegen van risico's. Dat betekent dat de samenleving moet kiezen. Om dat te doen kiezen wij onze politieke vertegenwoordigers. Geen benijdenswaardige job maar ze hebben de uitdaging aanvaard.

Bij de afweging van risico's speelt een rol of de risico's vrijwillig genomen worden of niet. Vrijwillig genomen risico's accepteren wij gemakkelijker. Alleen wordt met het begrip „vrijwillig” nog al eens vreemd omgesprongen. Zo wordt bij het vergelijken van het risico van autorijden (2.000 directe doden per jaar alleen in Nederland) en het risico van de toepassing van kernenergie (tot nu toe geen enkele dode over de hele wereld) vaak gezegd: „Ja, maar het is niet nodig met de auto te rijden en dan loop je geen risico”.

Dat is alleen juist wanneer de niet-autorijdende slachtoffers van de milieubelasting die het autorijden met zich brengt worden vergeten. Ook wordt dan geen rekening gehouden met het feit dat een groot deel van de slachtoffers van het autoverkeer voetgangers zijn. Het autorijden is dus niet zo'n vrijwillig op zich genomen risico als het oppervlakkig bezien lijkt. Het lijkt erop dat het wijzen op de vrijwilligheid in dit geval meer een nette verpakking is van de wens vooral die risico's te beperken waarbij de kosten van de risicobeperking op anderen afgeschoven kunnen worden.

Goed, we moeten nu eenmaal ook niet-vrijwillige risico's accepteren maar

* De auteur is verbonden aan de afdeling public relations van de N.V. Samenwerkende Elektriciteits-Productiebedrijven (SEP) te Arnhem.

moeten we ook een techniek toelaten waarbij grote ongelukken niet uitgesloten zijn? Deze vraag komt vooral op omdat de mogelijke gevolgen van een ongeval (die groot kunnen zijn) veel sterker worden benadrukt dan de kans op zo'n ongeval (die klein is). Het is nu eenmaal zo dat een ongeluk met 1.000 doden als erger wordt ervaren dan 1.000 ongelukken met één of twee doden. Bovendien kan een groot ongeluk ook maandag gebeuren.

Als men deze benadering zou willen volgen dan is de consequentie daarvan voor het vliegverkeer b.v. een vervanging van jumbo's door kleinere vliegtuigen met minder inzittenden waardoor de vliegtuigongelukken minder „erg” worden. De statistiek laat evenwel zien dat het aantal slachtoffers per passagier-vliegkilometer door zo'n maatregel stijgt omdat het aantal vliegtuigongelukken sterker toeneemt dan de ernst van het ongeluk afneemt.

Het is hier de vraag of men een „mense-lijke” risicobeoordeling (kleine ongelukken die vaker voorkomen zijn gemakkelijker te accepteren) kiest dan wel de meer technische risicobeoordeling accepteert waardoor het mogelijk is het totale verlies aan mensenlevens als gevolg van een bepaalde activiteit (toerisme, vervoer, energievoorziening) tot een minimum te reduceren.

Het is opmerkelijk dat het begrip „grote gevolgen - kleine kans” juist in samenhang met de kernenergie gemeengoed is geworden. Dambreuken, explosies, stadsbranden, aardbevingen e.d. kennen we immers al veel langer. Het zit hem waarschijnlijk in het feit dat het, dank zij de systematische risicoanalyse, mogelijk is zich ook ongelukken in te denken waarbij de kans dat de mensheid ze ooit zal meemaken minimaal is.

Bij andere activiteiten berust de kennis over de risico's op de ervaring van een ontwikkeling gedurende de laatste 100 jaar. In feite wordt dus de ervaring van 100 jaar in de conventionele techniek vergeleken met datgene wat bij de kernenergie in een tijdvak van miljoenen jaren mogelijk zou kunnen zijn. Wanneer wij een en ander bekijken over eenzelfde tijdvak, neem de laatste 20 jaar, dan moet vastgesteld worden dat bij bijna alle andere technieken zich veel grotere ongelukken met aanzienlijk meer slachtoffers hebben voorgedaan dan bij de kernenergie. En dat in een periode waarin de kernenergie nog in de kinderschoenen, met de onvermijdelijke kinderziekten, stond. Zou dit gunstige beeld toeval zijn?

Afwegen

Afwegen van risico's, hoe moeilijk ook, is de opgave waarvoor met name politici — maar zij niet alleen — zich gesteld zien. Hoe zorgvuldig dat dient te geschieden — en de risicoanalyse is een prachtig hulpmiddel daarbij — kan

worden geïllustreerd door een voorbeeld uit de Verenigde Staten. De instantie die toezicht houdt op het functioneren van kernenergiecentrales in de Verenigde Staten gelastte de sluiting van vier kernenergiecentrales nadat de exploitanten(!) hadden gewezen op een fout in het computerprogramma waardoor de aardbevingsbestendigheid van de centrales minder zou kunnen zijn dan was aangenomen. Hoe groot precies het extra-risico voor de omwonenden was is niet bekend. Gezien het feit dat bij dit soort berekeningen altijd een veilige marge wordt aangehouden en het feit dat aardbevingen van enige intensiteit, zich ter plekke niet voordoen was dit extra-risico zeker niet erg groot.

Niettemin oordeelde de toezichhoudende overheidsinstantie het nodig de centrales onmiddellijk te sluiten. Dit had tot gevolg dat de elektriciteitsproductie moest worden overgenomen door met kolen en olie gestookte centrales. Voor de 75 dagen dat de buitenbedrijfstelling duurde betekende dit een bedrag van \$ 120 mln. aan brandstofkosten dat extra moest worden uitgegeven omdat de stroom met kolen en olie werd geproduceerd i.p.v. met kernenergie. Wanneer deze \$ 120 mln. waren gebruikt voor de gezondheidszorg (hart-renwagens, kankerpreventie e.d.) dan had dit zeker 2.500 mensen van de zes miljoen mensen die rond de vier kernreactoren wonen

van de dood gered. Het sluiten van de kerncentrales waardoor een onbekend maar klein risico voor de omwonenden werd weggenomen kostte dus het leven aan 2.500 mensen onder dezelfde bevolking. Dan praten we nog niet over de slachtoffers onder de bevolking rond de kolen- en oliegestookte centrales die de stroomvoorziening moesten overnemen. Slachtoffers van de aanvoer van brandstoffen en van de luchtverontreiniging.

Het moge duidelijk zijn dat ook kerncentrales die niet in bedrijf zijn slachtoffers eisen. Die wetenschap noopt tot een zorgvuldige afweging van de risico's van het gebruik van kolen en kernenergie, van zon en wind. Maar om het helemaal ingewikkeld te maken, ook van risico's die gepaard gaan met een tekort aan stroom, met verlies aan industriële capaciteit, aan werkgelegenheid, aan vrijheidsrechten wanneer gekozen wordt voor een systeem van energievoorziening.

Gekozen zal er moeten worden want één ding staat vast: een zeer ruime meerderheid van het Nederlandse volk, dwars door alle partijen heen, wenst ook over tien en twintig jaar de stekker in het stopcontact te kunnen steken met hetzelfde gevolg als wij ervaren wanneer wij dat vandaag doen.

P.J.B. Wasser

Mededelingen

Landelijke Economistendag

De Stichting Landelijke Samenwerking Economisten (LSE), organiseert op 18 oktober a.s. een Landelijke Economistendag in het Hilton Hotel te Amsterdam. Het thema van deze dag „Einde van de volledige werkgelegenheid?” wordt vanuit verschillende invalshoeken belicht door de volgende sprekers: Prof. Dr. A. Heertje, Universiteit van Amsterdam: „Techniek en werkgelegenheid”; Prof. Dr. A. van Doorn, Vrije Universiteit, („Economie en werkgelegenheid”); Mevr. Drs. M. Bruyn-Hundt, Universiteit van Amsterdam, („Vrouw en werkgelegenheid”); Dr. W. Albeda, minister van Sociale Zaken, „Arbeidsethos en werkgelegenheid”.

De dag wordt besloten met een panel-discussie met medewerking van de inleiders en Mevr. Prof. Dr. R. W. Hommes, Erasmus Universiteit, Rotterdam, lid van de Raad voor de Arbeidsmarkt. Discussieleider: Prof. Drs. H. ter Heide.

Deelnemingskosten: f. 125 (incl. verblijfskosten). Aanvang: 10.00 uur. Voor aanmelding en nadere inlichtingen: NIVEKON, Van Alkemadeaan 700, 2597 AW 's-Gravenhage, tel.: (070) 26 43 41, tst. 344.

Benelux exportdag

De Belgisch-Luxemburgse Kamer van Koophandel voor Nederland en de Nederlandse Kamer van Koophandel voor België en Luxemburg zullen op donderdag 18 oktober a.s. in het Internationaal Conferentiecentrum te Brussel een studiedag wijden aan de problematiek van de uitvoer en aan de mogelijkheden om door samenwerking in de Benelux te komen tot een betere behartiging van gezamenlijke exportbelangen. Sprekers tijdens deze bijeenkomst zijn:

- Dr. Ir. A. E. Pannenburg (Philips) ;
- J. De Staercke (Fabrimetal)
- Prof. Dr. M. Van Hecke (Nationale Investeringsmaatschappij)
- Drs. B. J. Udink (Ogem)
- R. Venneman (Belgische Dienst voor de Buitenlandse Handel).

Tijdens de lunch zal de heer Gaston Thorn, vice-president van de Luxemburgse regering, als gastspreker optreden. De dag wordt besloten met een panel-discussie onder leiding van Drs. E. D. J. Kruijtbosch, secretaris-generaal van de Benelux Economische Unie.

Inlichtingen en aanmelding: Nederlandse Kamer van Koophandel voor België en Luxemburg, Koningsstraat 93, bus 4, 1000 Brussel, tel.: (02)219.11.74 of Belgisch-Luxemburgse Kamer van Koophandel voor Nederland, Nassaulaan 19, 2514 JT 's-Gravenhage, tel.: (070) 46.71.18.

Boeken nieuws

J. den Draak: De binnenstad als woonmilieu; een sociaal-wetenschappelijke studie.
Boom, Meppel/Amsterdam, 1979, 235 blz., f. 29,50

In 1971 promoveerde Den Draak (afgestudeerd als socioloog, met als specialisatie planologie) tot doctor in de technische wetenschappen aan de Technische Hogeschool Delft, op een proefschrift, getiteld „De woonfunctie van het stadscentrum”. Om drie redenen achtte Den Draak de tijd gekomen om over dit zelfde onderwerp een nieuw boek te schrijven: — de sociologische theorie van het wonen heeft enige vooruitgang geboekt; — nieuw statistisch en overig empirisch materiaal is beschikbaar gekomen; — het overheidsbeleid is niet ongewijzigd gebleven.

In de zojuist verschenen publikatie *De binnenstad als woonmilieu*, blijkt er vooral sprake te zijn van een actualisering van verschijnselen die de auteur in het proefschrift 8 jaar geleden heeft beschreven. Sindsdien is de stadsvernieuwing politiek meer in de belangstelling komen te staan; de kaalslaggolf is tot bedaren gekomen, de grote druk op de binnenstad van kantoren, parkeergarages e.d. is verlicht en op vele plaatsen is de woonfunctie, na jaren lang terrein te hebben verloren, weer voorzichtiger in opmars. Deze gewijzigde omstandigheden leverden inderdaad argumenten voor een nieuwe studie.

Met de ontwikkeling van de theorie is het een vreemde zaak. Op dit punt bedient Den Draak zich van tamelijk klassieke hulpmiddelen. Ten opzichte van zijn proefschrift boekt hij m.i. op dit punt weinig vooruitgang. Met name gaat Den Draak geheel voorbij aan vrij recente Franse (Castells, Lojkin, Preteceille), Duitse (Läpple) en Engelse (Pahl, Harvey, Robson) stromingen. Op zich zelf kan ik mij goed voorstellen dat Den Draak niet meeholt met de mode van alledag en niet, zoals zoveel anderen, klakkeloos in de voetsporen treedt van de hier genoemde auteurs. Maar het is toch wel een ernstig gemis als in een als „sociaal-wetenschappelijk” aangeduide studie elke verwijzing naar deze auteurs (óók in de literatuurlijst) ontbreekt.

Deze drastische beperking hangt samen met de wel zeer sterke nadruk van Den Draak op de vraagzijde van de woningmarkt. Den Draak somt in het begin de volgende invloeden en beslissingen op, die binnenstadsverschijnselen zouden kunnen verklaren (blz. 11):

a. beleggers, makelaars, bewoners, financiers e.d. die te maken hebben met

handel in, resp. verbouw en nieuwbouw van woningen;

b. bedrijven die grond aankopen en panden van bestemming doen veranderen;

c. eigenaren en beheerders van woningen;

d. overheidsinstanties;

e. individuele bewoners (groepen) die de binnenstad als woonlocatie kiezen c.q. blijven wonen dan wel er vandaan trekken.

Den Draak meldt dat de rubrieken a, b en c buiten beschouwing blijven, al erkent hij wel degelijk het belang ervan. Hij beperkt zich niettemin tot het bewonersgedrag en het overheidsbeleid.

In de beschouwing van Den Draak speelt het „keuzegedrag” van bewoners, met name ten aanzien van het bepalen van de lokatie, een centrale rol. In een schema met vakken en pijlen geeft Den Draak een model voor de „keuze” van een woonlocatie. Dat de nadruk valt op verhuisbewegingen op grond van woonfactoren is — zolang het gaat om intraregionale woonlokatiekeuze — te verdienen. Ernstiger is de omstandigheid dat in het model niet „achter” de aanbodfactoren wordt gekeken. Het aanbod van woningen wordt wel als een factor genoemd, maar niet de lokatie van b.v. werkgelegenheid, voorzieningen en bouwactiviteiten. Jammer is voorts dat de wisselwerking tussen woonfactoren en andere factoren niet uit de verf komt. Men denke b.v. aan verhuizingen van bewoner-eigenaars, waarbij (meestal) de verhuizing en de koop (veelal inclusief de financiering) samenvallen en aan verhuizingen op grond van werkfactoren, waarbij de mobiliteit op de woningmarkt een afgeleide is van de mobiliteit op de arbeidsmarkt. Al met al is de waarde van het model m.i. nogal beperkt.

De hier aangeduide beperking is nogal drastisch en maakt de kans op een spannende studie niet erg groot. Het werkstuk blijft grotendeels binnen het door vele lezers met „common sense” redelijk bestreken terrein. Daarbij komt dat Den Draak wel nieuw empirisch onderzoek mobiliseert, maar het grotendeels moet doen met algemeen beschikbaar statistisch materiaal waaruit slechts een globaal beeld valt te destilleren. Het resultaat is bepaald geen theoretische vernieuwing of een verrassende nieuwe visie, maar iets wat met de aanduiding

„trendreport” m.i. redelijk goed is getypeerd.

Als „trendreport” van ontwikkelingen en onderzoek m.b.t. de relatie tussen binnenstad en wonen is het boek van Den Draak zeer geslaagd. Den Draak heeft een heldere, genuanceerde betoogtrant waarbij hoofd- en bijzaken goed worden onderscheiden en waarbij (gelukkig) niet wordt geschroomd om — ondanks het vaak zeer gebrekkige basismateriaal — in te gaan op concrete maatschappelijke vraagstukken die zich m.b.t. het wonen in de binnenstad aandienen.

Het eerste deel van de studie van Den Draak is vooral beschrijvend. De volgende punten komen aan de orde:

- verliest het wonen terrein?
- verdwijnt het gezin uit de binnenstad?
- daalt het sociale niveau in de binnensteden?
- pull- en pushfactoren van de binnensteden;
- functionele en sociale oriëntatie van binnenstadsbewoners;
- is er nog wel belangstelling voor de binnenstad?

In het tweede deel staan enkele beleidsvragen meer centraal:

- beleidsalternatieven met betrekking tot de woonfunctie;
- de samenstelling van de binnenstadsbevolking in de toekomst;
- enkele uitgangspunten voor de inrichting en vormgeving van het binnenstadswoonmilieu;
- analyse van doelstellingen m.b.t. het binnenstadsbeleid.

De beschrijving die Den Draak geeft, weerspiegelt heel aardig de stand van zaken op dit gebied. De nadruk valt op de kenmerken, gedragingen en attitudes van de bewoners en de kenmerken van woningen in de binnenstad. Onderbelicht zijn daarbij m.i. de eigendomsverhoudingen van woningen in de binnenstad (vooral particuliere huurwoningen) en de specifieke huisvestingsproblematiek van etnische minderheden, die zich vooral in binnensteden manifesteert.

Jammer is dat bij de behandeling van verhuisprocessen (die inderdaad zeer belangrijk zijn) niet wordt voortgebouwd op de diverse verhuistheorieën die in de loop der tijd zijn ontwikkeld (Rossi; Nelissen-Guffens-Scholten; Jobse; Fredland; Murie). Weliswaar zijn deze theorieën niet specifiek op de binnenstad gericht, maar wel relevant voor de problematiek van het wonen in de binnenstad. Het (loffelrijke) streven om voor een breed publiek een beknopt boek te schrijven over de binnenstad als woonmilieu, zou niet zijn doorkruist, als zou zijn volstaan met een kort overzicht van dergelijke theorieën.

Het sterkst is Den Draak op dreef bij het formuleren van aanbevelingen t.a.v. het politieke debat over de woonfunctie in de binnenstad en met name de differentiatie naar woninggrootte en naar so-

ciaal-economische status van de bewoners. Den Draak verzet zich tegen ongenueanceerde pleidooien voor een „evenwichtige” bevolkingssamenstelling. Een poging om op grote schaal gezinnen met kinderen aan te trekken in de binnenstad acht hij niet haalbaar in al die gevallen, waarin het beleid zich moet richten op een combinatie van de woonfunctie, stadskernfuncties en complementaire functies in de binnenstad. Anderzijds moeten gezinnen ook weer niet uit de binnenstad worden gebannen. Den Draak wijst op de gevaren van een bepaalde eenzijdigheid in de bevolkingssamenstelling, namelijk een zo groot aantal jonge alleenstaanden dat geografische mobiliteit en vrij korte woonduur dominerend worden. Concluderend merkt de auteur op (blz. 160) ... „dat een sterk eenzijdige samenstelling, vooral in sociaal opzicht, evenzeer moet worden verworpen als een krampachtig streven naar een evenwichtige, op de situatie in de stad als geheel betrokken bevolkingsopbouw”. Den Draak laat zich kennen als een man van het midden. Dat geldt ook voor de ideeën van Den Draak t.a.v. de differentiatie van de bevolking naar sociaal-economische status. Hij is voorstan-

der van een in sociaal-economisch opzicht gevarieerde bevolking.

De bijdrage die Den Draak levert aan het debat „slopen-verbeteren”, is weinig substantieel. Hij meent dat de wijzer na de kaalslag te ver is doorgeslagen in de richting van de verbetering. Problemen die volgens Den Draak nu rijzen, zijn (blz. 165): „een tendentie tot romantisering van oude volksbuurten, gepaard gaande met een uitgesproken korte termijn-perspectief; segregerende effecten en gevaar voor verstarring van de bevolkingsstructuur; een te gering verschil in woonlasten tussen nieuwbouw en renovatie (vernieuwbouw) in verhouding tot het verschil in woongenot; alsmede de relatief hoge kosten van rehabilitatie tegen de achtergrond van schaarse middelen”. Het is jammer dat Den Draak hier klakkeloos anderen napraat en daaraan eigenlijk geen eigen analyse toevoegt. Mij spreken de interessante bijdragen meer aan van Nelissen, Hendriks en Verkruisen tijdens de NIROV-studiedag „Terug naar de kaalslag?” (d.d. 24 november 1977), waarop o.a. is betoogd dat het optreden van de overheid sloop en vervangende nieuwbouw relatief aantrekkelijk maakt en verbetering (met

name verbetering op laag niveau en onderhoud) minder attractief.

Aardig is mijns inziens het hoofdstuk waarin van 14 steden de doelstellingen worden geanalyseerd (waarom echter geen verwijzing naar het uitstekende artikel van Yap Hong Seng over het hanteren van doelstellingen bij stadsvernieuwing?). In dit hoofdstuk wordt een kritisch en ook wel ontvullend overzicht gegeven van de pogingen van in Nederland vooroplopende gemeenten om doelstellingen te formuleren. Een leerzaam overzicht, gebaseerd op het rapport „Doelstellingen met betrekking tot de woonfunctie van Nederlandse binnensteden” van Den Draak en Den Adel, dat binnenkort verschijnt.

Al met al kan het boek van Den Draak als trendrapport met betrekking tot het denken over het wonen in de binnenstad worden gewaardeerd. De gekozen beperkingen zijn echter groot. Meer nadruk op aanbodfactoren die het bewonersgedrag sterk conditioneren, en waarschijnlijk ook een introductie met meer economische dimensies in de sociologische analyse lijken voor de verdere theorievorming noodzakelijk.

H. Priemus

streekorgaan

gewest helmond

Het gewest Helmond is in 1966 ingesteld bij gemeenschappelijke regeling en vormt een samenwerkingsverband tussen 10 gemeenten (± 165.000 inwoners).

Aan het gewest zijn de volgende taken opgedragen:

* het opstellen van plannen op het gebied van de ruimtelijke ordening, volkshuisvesting, verkeer en vervoer, landbouw, landschap en openlucht-recreatie, werkgelegenheid, milieuhygiëne, gezondheidszorg en onderwijs, uit te voeren door het gewestelijk secretariaat;

* de uitvoering van taken op het gebied van de sociale werkvoorziening, het ambulancevervoer, de onderwijsbegeleiding en de vuilverwerking door daartoe ingestelde diensten.

HERHAALDE OPROEP

Op het gewestelijk secretariaat bij de sector Onderzoek en Ontwikkelingsprogrammering is de functie vacant van

Regionaal Econoom

Functie-informatie

De te benoemen medewerk(st)er zal ondermeer worden belast met de volgende taken:

- beleidsadvisering omtrent gewestelijke sociaal-economische vraagstukken;
- het verrichten van facetstudies ten behoeve van gewestelijk structuurplan;
- het binnen een intergewestelijke overleggroep (B.O.C.) meewerken aan de ontwikkeling van een werkgelegenheids- en arbeidsmarktbeleid in Zuidoost-Brabant.

Functie-eisen

- academische opleiding (economie), bij voorkeur specialisatie regionale economie;
- kennis/ervaring op het gebied van het sociaal-economisch onderzoek, de regionale planologie en de economische geografie strekt tot aanbeveling;
- in verband met het zowel in- als extern te plegen overleg worden hoge eisen gesteld aan contactuele eigenschappen en uitdrukkingsvaardigheid;
- leeftijd tussen 25-35 jaar.

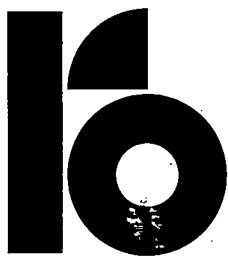
Salariëring

Afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring beweegt het salarisniveau zich tussen f 2871,— en f 4335,— per maand.

De rechtspositieregeling van de gemeente Helmond is van overeenkomstige toepassing.

Inlichtingen omtrent de functie kunnen worden ingewonnen bij het hoofd van de sector Onderzoek en Ontwikkelingsprogrammering, Drs. G.Th. Folmer, tel. 04920-39840.

Sollicitaties kunnen binnen 14 dagen na het verschijnen van deze oproep worden gericht aan de secretaris van het Streekorgaan Gewest Helmond, Postbus 104, 5700 AC Helmond.

de rijksoverheid vraagt

medewerkers (mnl./vrl.)

voor het Centraal Bureau voor de Statistiek
t.b.v. de Hoofdafdeling Nationale Rekeningen

De hoofdafdeling heeft tot taak het beschrijven en analyseren van het economisch proces in de Nederlandse volkshuisvesting en ontwikkelt daartoe systemen (rekeningstelsels, input-outputtabellen), waarin uitkomsten van velerlei partiële statistieken worden geïntegreerd, zodat een consistent totaalbeeld van het economisch proces ontstaat. Het gaat daarbij om schattingsprocessen, waarbij specialistische kennis van deelgebieden van het economisch proces een grote rol speelt tegen de achtergrond van economische theorie (uiteenlopende vakgebieden). De medewerkers hebben in het algemeen een grote mate van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid voor hun eigen analyses. Binnen de hoofdafdeling zijn promotiemogelijkheden aanwezig.

chef onderafdeling kwartaalrekeningen

vac. nr. 9-3047/0936

Taak: leidinggeven aan de Onderafdeling Kwartaalrekeningen (11 medewerkers); ontwikkelen en uitwerken van het systeem van kwartaalrekeningen en de daaraan ten grondslag liggende kortlopende statistieken; onderhouden van contacten - nationaal en internationaal - op statistisch gebied en het volgen van de actuele economische ontwikkeling met het oog op de opbouw van een systematisch conjunctuur berichtgeving door het CBS.

Vereist: doctoraal examen economie, b.v.k. kwantitatieve richting; ervaring met kwantitatief onderzoek. Ervaring in een leidinggevende functie strekt tot aanbeveling.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring max. f 6023,- per maand.

wetenschappelijk medewerker onderafdeling kwartaalrekeningen

vac. nr. 9-3048/0936

Taak: ontwikkelen van econometrische technieken m.b.t. de integratie van kortlopende indicatoren en het systeem van kwartaalrekeningen; meewerken aan de bewerkingscyclus voor ieder kwartaal; opstellen van een toelichting op de kwartaalcijfers, daaronder begrepen het analyseren van en publiceren over bijzondere onderwerpen; onderhouden van contacten met nationale en internationale (wetenschappelijke) instellingen.

Vereist: doctoraal examen economie of econometrie. Ervaring in kwantitatief onderzoek strekt tot aanbeveling.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring max. f 5211,- per maand.

wetenschappelijk medewerker revisie

vac. nr. 9-3049/0936

Taak: in teamverband meewerken aan: verbeteren van schattingsmethoden, welke worden toegepast bij het samenstellen van nationale rekeningen; periodiek aanpassen van gegevens uit de nationale rekeningen, welke noodzakelijk zijn ingeval van gebleken schattingsfouten mede o.g.v. nieuw beschikbaar komende gegevens; herstellen van de continuïteit in tijdreeksen, welke door herzieningen wordt aangetast en het ontwikkelen van methoden daarvoor.

Vereist: doctoraal examen econometrie of economie met aantoonbare kwantitatieve belangstelling. Ervaring met kwantitatief onderzoek strekt tot aanbeveling.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring max. f 5211,- per maand.

wetenschappelijk medewerker financiële transacties en betalingsbalans

vac. nr. 9-3051/0936

Bij de Afdeling Rekeningenstelsel van de hoofdafdeling wordt thans gewerkt aan de ontwikkeling van een systematisch overzicht van de financiële transacties der (sub) sectoren van de Nationale rekeningen.

Taak: naast meewerken aan de ontwikkeling van de systematiek, samenstellen van o.m. gegevens voor bepaalde onderdelen, nodig voor de opzet van de financiële rekeningen. Daar slechts een deel der gegevens direct of indirect in bestaande bronnen beschikbaar is, is een goed inzicht in de samenhang der transacties noodzakelijk.

Voorts doen van voorstellen voor verbetering van statistische basisinformatie.

Vereist: doctoraal examen economie. Ervaring op financieel, statistisch of bedrijfs-economisch gebied strekt tot aanbeveling.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring max. f 5211,- per maand.

Voor alle functies geldt:

Standplaats: Voorburg.

Sollicitaties inzenden vóór 27 oktober 1979.